

Eén aarde is genoeg voor de hele wereld

Duurzame ontwikkeling op vernieuwingscholen

Eén aarde is genoeg voor de hele wereld

Eerste druk december 2010

Deze publicatie is tot stand gekomen door:

Redactie: Ellen Leussink, André de Hamer, Laurence Guérin en Jaap Meijer (projectleider)

Eindredacteur: Felix Meijer

Ontwerp en opmaak: Hester van Zijl de Jong (Z in beeld - grafisch ontwerp)

De auteurs:

Henk Veneman

Laurence Guerin

Folkert Oldersma

Femke Steegstra

Thea Penders

Evelyne Schreurs

Jaap Meijer

Annemarijke ten Thije

De scholen:

Jenaplanschool Carrousel, Gouda

Freinetschool, Heerlen

EGO school de Kindercampus, Hilversum

Vrijeschool De IJssel, Zutphen

OGO school J. Albrondaschool, Kiel-Windeweer

Vernieuwingschool de Werfklas, Culemborg

Daltonschool de Starter, Groningen

Ondersteunende instellingen:

- Netwerk SOVO
- Programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling
- NME
- Lectoraat Daltononderwijs aan de Academie Pedagogiek & Onderwijs, Saxion Hogescholen
- Duurzame PABO

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door het Programma Leren voor Duurzame Ontwikkeling.

Contactadres publicatie: info@zininonderwijs.nl (Jaap Meijer)

Inhoudsopgave

Eén aarde is genoeg voor de hele wereld

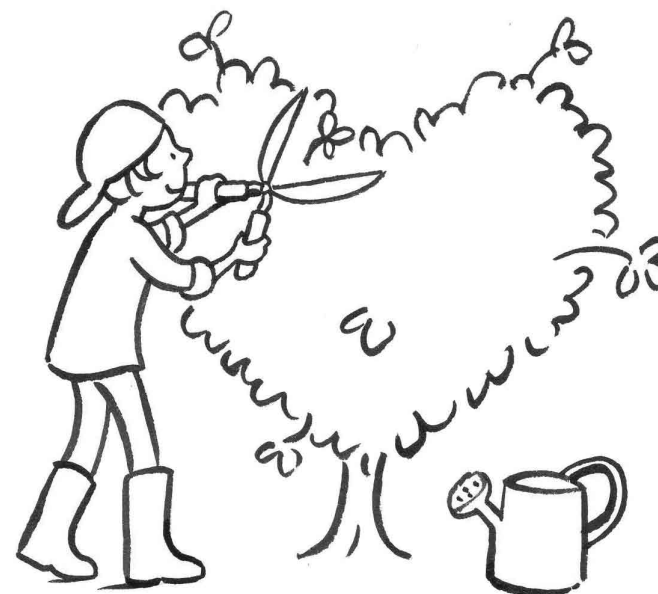
	Pagina
Hoofdstuk 1 - Aanbeveling	5
Hoofdstuk 2 - Inleiding	6
Hoofdstuk 3 - Schoolportret Daltonschool De Starter	8
Hoofdstuk 4 - Schoolportret Vrije school De IJssel	14
Hoofdstuk 5 - Schoolportret EGO-school De Kindercampus	24
Hoofdstuk 6 - Schoolportret OGO-school J. Albrondaschool	32
Hoofdstuk 7 - Schoolportret Jenaplanschool De Carrousel	42
Hoofdstuk 8 - Schoolportret Freinetschool Heerlen	49
Hoofdstuk 9 - Schoolportret Werfklas	59
Hoofdstuk 10 - Van wens naar werkelijkheid, een stappenplan	66
Hoofdstuk 11 - Ter inspiratie	68
Bijlage 1 - Vragenlijst	70
Bijlage 2 - Beschrijvingslijst	72

Hoofdstuk 1

Aanbeveling

Er is sprake van een verschaling van de visie van de politiek en overheid op het onderwijs. Scholen worden meer en meer publiekelijk afgerekend op meetbare korte termijn resultaten. Aandacht voor persoonlijke ontwikkeling, betekenis geven en didactische vernieuwing staan in het onderwijs onder druk. De wetgever beperkt de ruimte voor vernieuwende initiatieven van onderop. De sterk uniformerende centrale toetsen waarmee scholen volgens het regeerakkoord de referentieniveaus taal en rekenen moeten gaan meten beperkt de ruimte voor pedagogisch ondernemerschap nog verder in. De traditionele vernieuwingsscholen doen er verstandig aan de eigen didactische krachtbron voluit te blijven benutten. De vernieuwingsscholen zorgen ervoor dat de jeugd wordt opgeleid om in een veranderende wereld hun plek te vinden, hun talent te ontplooien, hun bestaan op te bouwen en bij te dragen aan een duurzame samenleving. Er bestaan voor deze uitdaging geen standaard oplossingen. We zullen op basis van particulier initiatief, met een open oog voor de menselijke maat en met een sterk vertrouwen in de kracht van de eigen basis, het onderwijs vernieuwd moeten blijven vormgeven om de uitdagingen van de toekomst aan te kunnen. Deze schoolportretten vormen daar het levende bewijs van.

Simon Steen, algemeen directeur Verenigde Bijzondere Scholen (VBS)

Hoofdstuk 2

Inleiding

2

Eén aarde is genoeg voor de hele wereld; een titel, die probeert uit te drukken, wat we met deze publicatie voor ogen hebben. Hopelijk ook een titel, die u nieuwsgierig maakt naar de inhoud van dit boekje.

Het jaar 2010 is gebruikt om vernieuwingsscholen te vinden, die werk maken van duurzame ontwikkeling. Het initiatief daartoe is genomen door Agentschap NL en opgepakt door Netwerk SOVO, het samenwerkingsverband van onderwijsvernieuwingsscholen. In dit samenwerkingsverband werken de volgende organisaties samen: Nederlandse Jenaplan Vereniging (NJPV), Nederlandse Dalton Vereniging (NDV), Nederlandse Montessori Vereniging (NMV), Iederwijs, Freinetbeweging, Academie voor Ontwikkelingsgericht Onderwijs. Netwerk SOVO wordt als een natuurlijke partner gezien, omdat het idee bestond dat met name vernieuwingsscholen open staan voor duurzame ontwikkeling en er ook in de praktijk inhoud en vorm aan geven. Of deze aanname juist is, kunt u met behulp van dit boekje zelf constateren.

Om ervoor te zorgen dat de portretten niet te veel uitwaaiëren qua inhoud, zijn alle artikelen binnen het volgende kader geschreven:

Inhoudelijk kader.

Hierbij gaat het om de Brundtland-definitie (World Commission on Sustainable Development)

Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder het vermogen van toekomstige generaties aan te tasten om in hun eigen behoeften te voorzien.

Dimensies:

Duurzame ontwikkeling erkent de verwevenheid tussen sociaal-culturele, economische en ecologische factoren, ook de drie P's genoemd People, Profit, Planet. De hoofddoelen per dimensie zijn als volgt:

- 1 Bij de sociaal-culturele dimensie gaat het om het nastreven van rechtvaardigheid en gelijkheid.
- 2 Bij de economische dimensie gaat het om een goed leven en om de (basis)behoefte van alle mensen te vervullen.
- 3 Bij de ecologische dimensie is het van belang om zo om te gaan met de natuur en natuurlijke bronnen dat deze ook voor toekomstige generaties verzekerd zijn.

Binnen deze dimensies spelen twee andere dimensies een rol, namelijk tijd en plaats.

- De tijdsdimensie erkent dat het handelen van mensen in het heden consequenties heeft voor later en dus voor toekomstige generaties.
- De plaatsfactor erkent dat lokale beslissingen door de globalisering ook elders een invloed kunnen hebben.

Van de meeste onderwijsvernieuwingrichtingen zijn scholen bereid gevonden om te participeren in het project. De bedoeling was met deze scholen praktijkvertalingen van duurzame ontwikkeling te beschrijven. De projectscholen zijn benaderd met de vraag op welke wijze de school vorm geeft aan duurzame ontwikkeling of zou willen vormgeven. Op basis van een vragenlijst en een beschrijvingslijst hebben schoolcontactpersonen of externe auteurs de artikelen geschreven.

Deze portretten zijn gebundeld in dit boekje dat verspreid wordt onder de bij Netwerk SOVO bekende scholen. Ter inspiratie voor andere scholen om zelf duurzame ontwikkeling ter hand te nemen.

De auteurs hopen dat u hun initiatief navolgt en zijn benieuwd naar uw ervaringen.

Jaap Meijer
Projectleider

Hoofdstuk 3

Daltonschool De Starter

Zelfredzaam, vreedzaam en duurzaam

3

Openbare Basisschool De Starter in Groningen is een school die werkt volgens de principes van het daltononderwijs: zelfstandigheid, vrijheid (in gebondenheid) en samenwerken.

Het daltononderwijs wordt gekenmerkt door de pedagogisch-didactische aanpak die in de school wordt gehanteerd. Samenwerken en verantwoordelijkheid worden verder ondersteund door het programma van De Vreedzame school.

De Starter is een ondernemende en dynamische school die zowel investeert in de kwaliteit van het onderwijs door deze constant te verbeteren (academische school, onderwijs aan (hoog)begaafde kinderen, science- en rekenonderwijs e.d.) als maatschappelijk betrokken is (Vreedzame school, Venster-brede-school, Leren Ondernemen e.d.).

De school vindt het belangrijk dat de kinderen zich prettig voelen op school en dat ze zich breed (talentontwikkeling) en op hun eigen niveau ontplooien. Dit wordt nagestreefd door het aanbieden van gedifferentieerde leerwegen en een inhoudelijk breed aanbod. De school is op grond van haar prestaties door de Onderwijsinspectie tot excellente school uitgeroepen.

De Daltonprincipes

De principes van het Daltononderwijs hebben een belangrijke invloed op de organisatie van het onderwijs. Kinderen leren hun vrijheid te hanteren, zelfstandig en samen te werken.

Het eigen vrijheid leren hanteren is verbonden met de ontwikkeling en ontplooiing van de persoonlijkheid van kinderen. Door de ruimte te geven om de eigen persoonlijkheid te ontplooien leren kinderen de grenzen en regels die aan het leven met anderen zijn verbonden. Kinderen leren hun eigen vrijheid te begrenzen. Niet alleen te begrenzen, maar ook deze vrijheid samen met anderen te gebruiken. Leraren begeleiden kinderen in dit proces. Zelfstandigheid leren de kinderen door zelf oplossing te vinden bij opdrachten die ze moeten uitvoeren. Er is veel ruimte voor ontdekkend leren en het stimuleren van zelf denken en zelf leren.

Bij het samenwerken wordt vooral de nadruk gelegd op het samen; elkaar helpen in opdrachten en elkaar aanvullen in het leerproces.

Deze drie principes zijn zichtbaar in het werken met taken. De taak structureert en organiseert het leerproces grotendeels. Kinderen mogen zelf bepalen welk deel van hun taak ze doen en wanneer ze eraan werken. Ook kunnen ze kiezen welke hulpmiddelen ze willen gebruiken. De taak moet echter wel binnen een bepaalde tijd en met een hoge kwaliteit afgemaakt worden (vrijheid in gebondenheid). Ze kunnen zelfstandig of samen aan de taken werken.

De Starter onderscheidt verschillende soorten taken:

- De instructietaak als inleiding voor de te verwerkende leerstof
- De kerntaak die door alle kinderen wordt gedaan (ordering van de leerstof)
- De herhaaltaak voor de kinderen die de leerstof nog niet beheeren
- De verrijkings- en verdiepingstaken voor de kinderen die extra opdrachten aan kunnen

De kinderen van de Starter beginnen al in groep 1 en 2 te werken met taken. Stapsgewijs worden de kinderen tot groep 8 ingeleid in het werken met taken en de verantwoordelijkheid nemen voor het eigen werk. De taken worden zoveel mogelijk individueel afgestemd op het niveau van het kind.

Vijf kernwaarden

De Starter streeft ernaar om volgende vijf kernwaarden na te leven en in stand te houden:

1 Optimale ontwikkeling van de kinderen bevorderen: de ontwikkeling van kinderen staat centraal. Er wordt niet alleen aandacht gegeven aan de cognitieve ontwikkeling, maar ook aan de sociaal-emotionele ontwikkeling. Er wordt gewerkt met de principes van de pedagogiek van het Daltononderwijs waarin kinderen leren stapsgewijs zelfstandig te worden, hun eigen verantwoordelijkheid te leren nemen voor het eigen werk en leren samenwerken.

2 Democratisch burgerschapsvorming: met het programma van De Vreedzame school wordt er gewerkt aan burgerschapsvorming en tegelijkertijd aan een veilig klimaat in school. Met als doel om de school te laten functioneren als een gemeenschap waar iedereen zich verantwoordelijk voelt voor het scheppen en behouden van een veilig klimaat. Centraal staat het leren hanteren en oplossen van conflicten. Ouders worden betrokken bij het programma. Kinderen krijgen door een leerlingenraad een stem in wat er in en om school gebeurt. Deze bestaande uit kinderen van groep 5 tot en met 8 en kinderen uit de Van Liefland Schoolklas (een school voor speciaal onderwijs), die in de school is gehuisvest.

3 Innovatief zijn: De school vernieuwt niet om het vernieuwen, maar om haar onderwijs te verbeteren. Wereldverkenning wordt onder meer (geïntegreerd) in de vorm van verhalend ontwerpen aangeboden en leren door doen wordt op steeds meer onderwijsgebieden toegepast. Innovatiegebieden zijn op dit moment: deelname aan het project De Academische Basisschool, een aanpak bij science en rekenen in het leren door doen, aandacht voor (hoog)begaafden in een plusgroep en een lesprogramma voor meerbegaafden via een plusweg en het project Creatief Ondernemen. De school zet zich in om het leren boeiender en uitdagend te maken voor kinderen. Het vraagt van de leraren scherp te blijven met betrekking tot de lesinhoud en de didactiek die ze gebruiken.

4 Maatschappelijk betrokken zijn: De Starter ziet het als taak om een bijdrage te leveren aan een betere leefomgeving. Ook wil de Starter betrokken zijn in de meest relevante maatschappelijke ontwikkeling rond het onderwijs. Zo werkt de Starter aan inclusief onderwijs door kinderen van het speciaal onderwijs in reguliere klassen mee te laten draaien. Daarbij wordt individueel bekeken waar, wat en hoeveel.

5 Continuïteit waarborgen: Een belangrijk aspect van de Starter is de aandacht voor de borging van samenwerkingsvormen (met Vensterschoolpartners onder andere in de vorm van een geïntegreerd curriculum), het daltononderwijs (didactische en pedagogische basis), methodiek en innovatieve projecten (implementatie). Het streven is voortdurend voor een structurele aanpak te kiezen in plaats van deelname aan incidentele projecten.

Ook de continuïteit van de peutertijd tot het voortgezet onderwijs wordt zo goed mogelijk gewaarborgd. Bij de Starter is er een peuterspeelzaal 'Tante Toosje' die nauw samenwerkt met het team van de onderbouw, bijvoorbeeld bij het programma Startblokken, een ontwikkelingsgerichte voorschoolse educatie. 'Tante Toosje' is ook sterk gericht op Reggio Emilia en maakt gebruik van deze pedagogiek. Voor de continuïteit tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs wordt samengewerkt met het Zernike College (Montessori) op de gebieden van pedagogisch klimaat, leerlingenzorg en didactiek. De overgang wordt daardoor versoepeld.

■ Projecten

De Starter heeft een enthousiast team. Initiatieven voor nieuwe projecten, ideeën en het realiseren ervan kunnen zowel individueel als in team worden genomen. Bij de Starter is er één persoon die de innovaties coördineert, zodat alle deze activiteiten geïntegreerd blijven in het curriculum. Hier beschrijven we twee belangrijke initiatieven. Zoals eerder gemeld, het gaat niet om incidentele projecten, maar er worden zoveel mogelijk doorgaande leerlijnen ontwikkeld.

Het project Science is een driejarig project. Het initiatief ervoor ligt bij de Starter en het Zernike College. Science neemt een groot plek in het curriculum van de school: natuurkunde, scheikunde, ict/media en biologie worden geïntegreerd in een concentrische leerlijn (van 2-3 jaar tot en met 15 jaar). Er wordt gebruik gemaakt van verschillende didactische werkvormen en vooral activerende werkvormen, zoals ontdekkend leren. De nieuwsgierigheid wordt gewekt, de creativiteit van de kinderen bevordert, het analytisch denken gestimuleerd en technische vaardigheden geoefend. Dit wordt in het competentieportfolio van de kinderen bij gehouden.

Sciences

Concentrische leerlijn

Van 2-3 t/m 15 jaar

Integratie van vakken

Taal mag geen barrière vormen voor deelname.

Leren door doen, zelf ervaren

Inzet van ICT voor sturing, games en toe

Het project Leren ondernemen is een initiatief van drie basisscholen de Starter, OBS Schuilingsoord-Zuidlaren, en De Elsakker-Westervelde. In samenwerking met scholen voor voortgezet onderwijs, HBO instellingen, schoolbegeleiders en ondernemers uit het bedrijfsleven leren de kinderen ondernemen. Hier zijn de succeservaringen die kinderen opdoen van belang, net als de creativiteit en de initiatieven die ze kunnen nemen.

Enkele voorbeelden van onderdelen die in ontwikkeling zijn:

- Speelpleinactiviteiten voor groep 1/2 waar de samenhang van productie-transport en handel aan bod komt;
- Het begin van het rekenonderwijs in groep 3 wordt gekoppeld aan de context van een winkel met magazijn; daartoe wordt op De Starter een winkel gebouwd;
- In het verlengde van kookactiviteiten wordt een pizzeria en een koekjesfabriek opgezet;
- Enkele kinderen schrijven een bedrijfsplan dat vervolgens bekeken wordt door VO-economie-kinderen die de bedrijfsplannen voorzien van kritische vragen, tips en adviezen;
- Maatschappelijk ondernemen als uitdaging voor de toekomst (duurzame ontwikkeling);
- Leren creatief te denken in relatie met kunst, maar ook vanuit 'hoe zal het zijn als ...' om ingeslepen denkpatronen uit de weg te gaan en over consequenties te leren nadenken.

■ Zelfredzaamheid en vreedzaam leven

De toekomstige maatschappij vraagt om een generatie die zelfredzaam is. Een generatie die zo goed mogelijk hierop voorbereid is en zijn weg kan vinden in de toenemende complexiteit van de wereld. Naast het opdoen van relevante kennis en vaardigheden, legt de school de nadruk op het ontwikkelen van talenten van kinderen als deel van de persoonlijke ontwikkeling. De Starter wil door het programma van De Vreedzame School kinderen zo goed mogelijk voorbereiden om vreedzaam samenleven in een maatschappij die gekenmerkt wordt door culturele diversiteit. We streven hiermee na dat kinderen bijdragen aan sociale cohesie door respect te tonen voor andermans opinie, geloof, culturele achtergrond en conflicten en meningsverschillen op een redelijke wijze op kunnen lossen. Daarnaast wil de school kinderen een brede basis bieden om op diverse terreinen met enthousiasme en interesse te kunnen werken.

■ Duurzame ontwikkeling

De wijze waarop duurzame ontwikkeling nu aan bod komt is te versnipperd. Verschillende projecten benadrukken het ecologisch aspect, (planet) zoals het IVN-project om het schoolgebouw te verbeteren met duurzame materialen (energiebesparingen, milieuvriendelijke materialen, advisering door kinderen). Tijdens de sciencelessen komen zaken als energie en lucht aan bod, waarbij bijvoorbeeld voor- en nadelen van kernenergie, energieverbruik en CO₂-uitstoot de revue passeren. Het sociaal-cultureel aspect wordt vertaald in een project als Kids and Biz, waarin kinderen zich in het kader van leren ondernemen (het runnen van een eigen bedrijf) verdiepen in de derde wereld. Daarin komen de aspecten

van globaal en lokaal ook aan de orde. Het economisch aspect (profit) komt in het leren ondernemen (onder andere bij de klasse!kas) aan bod. Terwijl het 'people-deel' vorm krijgt in De Vreedzame School, leerlingenraad en burgerschapsvorming. De drie P's (planet, profit en people) worden nog niet expliciet met elkaar verbonden in één project.

■ De drie P's

De Starter is betrokken bij een project om een leerlijn te ontwikkelen voor duurzame ontwikkeling die past bij de visie van de school en het daltononderwijs. Het uitgangspunt is om een doorgaande concentrische leerlijn te ontwikkelen voor alle groepen die structureel wordt aangeboden.

De wijze waarop duurzame ontwikkeling wordt gedefinieerd in dit project is gebaseerd op de internationaal gehanteerde definitie van de Brundtlandcommissie: 'De ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder het vermogen van toekomstige generaties aan te tasten om in hun eigen behoeften te voorzien.'

Duurzame ontwikkeling erkent de verwevenheid tussen sociaal-culturele, economische en ecologische factoren; ook wel de drie P's genoemd People, Profit, Planet. De hoofddoelen van deze dimensies zijn: Bij de sociaal-culturele dimensie gaat het om het nastreven van rechtvaardigheid en gelijkheid (people). Bij de economische dimensie gaat het om een goed leven en om de (basis)behoefte van alle mensen te vervullen (profit) en bij de ecologische dimensie gaat het er om zo om te gaan met de natuur en natuurlijke bronnen dat deze ook voor toekomstige generaties verzekerd zijn (planet).

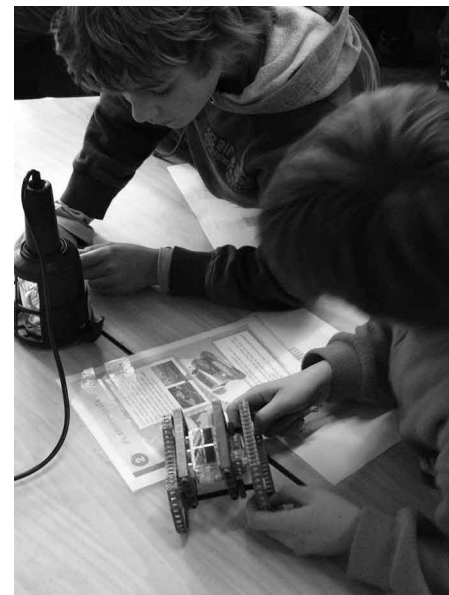
Binnen deze dimensies spelen twee andere dimensies een rol, namelijk tijd en plaats: De tijdsdimensie erkent dat het handelen van mensen in het heden consequenties heeft voor later en dus voor toekomstige generaties. De plaatsfactor erkent dat lokale beslissingen door de globalisering ook elders een invloed kunnen hebben.

Een belangrijk aspect van duurzame ontwikkeling dat de Starter wil benadrukken is dat duurzaamheid een dynamisch proces is waarin mogelijke oplossingen nieuwe vragen oproepen of zelf nieuwe problemen veroorzaken. Het betekent dat de wijze waarop kinderen van de Starter worden voorbereid open is. We willen niet moraliseren of gedrag opleggen, maar rekening houden met de openheid van de toekomst, de openheid van de kinderen, gebaseerd op de daltonprincipes die een wijze van denken en handelen voorstaat.

■ Duurzame ontwikkeling en andere vakken

Duurzame ontwikkeling wordt niet gedefinieerd als een kennisdomein, zoals dat bij taal, rekenen en wereldoriëntatie wel het geval is. Er zijn verschillende mogelijkheden om duurzame ontwikkeling te integreren in het bestaand curriculum en een concentrische leerlijn te ontwikkelen, waarbij hiaten opgevuld worden met nog te ontwikkelen lessen en projecten.

Op dit moment wordt bij de Starter gebruik gemaakt van verschillende didactische werkvormen, waarbij leren door doen steeds meer ruimte krijgt, bijvoorbeeld in de vorm van verhalend ontwerpen. Op deze wijze wordt gewerkt aan de kerndoelen van Natuur en Milieu Educatie (NME), wereldoriëntatie en burgerschapsvorming. Duurzame ontwikkeling benadrukt andere aspecten en behandelt de onderwerpen op een andere manier dan NME en wereldoriëntatie.

Er zijn natuurlijk overeenkomsten tussen NME en duurzame ontwikkeling, maar er zijn ook duidelijke verschillen. Natuur en milieu spelen een rol in duurzame ontwikkeling. Het grote verschil is dat bij duurzame ontwikkeling de onderwerpkeuze breder is en de analyse van vraagstukken meer omvat. NME richt zich op twee aspecten, namelijk het leren over en waarderen van de natuur en het leren over milieuproblemen en deze verhelpen. Bij duurzame ontwikkeling leren kinderen om vanuit een natuur- en milieuperspectief (planet) te kijken naar een vraagstuk. Daarbij houden ze ook rekening met twee andere aspecten: sociaal-culturele (people) en economische aspecten (profit). Ook in het bedenken van oplossingen of het ontwikkelen van toekomstperspectieven moet rekening worden gehouden met deze drie aspecten. Binnen duurzame ontwikkeling

kunnen milieuvraagstukken centraal staan als onderwerp, maar ook andere vraagstukken kunnen aan de orde komen.

Bij de Starter ligt de focus van burgerschapsvorming op het opdoen van sociale competentie in het programma van De Vreedzame school. Het doel hierbij is het leren samen leven in een gemeenschap en zich er voor verantwoordelijk voelen. Er worden geen vraagstukken onderzocht vanuit verschillende perspectieven. Hier ligt een interessante uitdaging die helemaal bij het onderwijs van De Starter past, zoals het bedenken van creatieve oplossingen, stimuleren van een onderzoekende houding en het ontwikkelen van ideeën.

auteurs: Folkert Oldersma, Laurence Guérin

Website: www.destarter.nl

Literatuurlijst:

- Künzli, C. (2007). Zukunft mitgestalten. Bildung für eine nachhaltige Entwicklung- didaktisches Konzept und Umsetzung in der Grundschule. Hauptverlag Bern.
- De Haan G., Harenberg (1999a). Bildung für eine nachhaltige Entwicklung. Freie Universität Berlin, BLK, Bonn. Heft 72.
- Di Giulio, A. (2004). Die Idee der Nachhaltigkeit im Verständnis der Vereinte Nationen. Anspruch, Bedeutung und Schwierigkeiten. LIT Verlag, Münster.
- Bertschy, F., De Haan, G., Künzli, C., Plesse, M. (2008). "Toekomst maken door leren voor Duurzame Ontwikkeling." Transfer 21, Berlijn; SenterNovem, Utrecht, Lectoraat Vernieuwingsonderwijs, Deventer.

Hoofdstuk 4

Vrije School en Boerderijschool

levend leren in een authentieke omgeving

4

■ Vrije school de IJssel

Achtergrond

De IJsselschool voor primair onderwijs in Zutphen is een Vrije School. Dit betekent dat de vrije pedagogiek en de antroposofie belangrijke onderdelen zijn van de identiteit. Er wordt onderwijs gegeven aan kinderen van vier tot twaalf jaar, met periodeonderwijs, vaklessen en jaaractiviteiten. Met leraren die enkele jaren met een klas meegaan. Met kinderen die deels hun eigen leermateriaal maken. Uitgangspunt van de school is dat ieder mens een volstrekt uniek individu is. De school werkt eraan om het unieke dat ieder mens in zich draagt naar boven te halen en te laten uitgroeien.

Ouders en leraren zijn partners. Dat wil zeggen dat kinderen aan de omgang van volwassenen in de school ervaren wat het is om met elkaar een gemeenschap te vormen en te bouwen aan een gemeenschap.

Een ontwikkeling die door iedereen in de school (leraren, schoolleider, ouders en kinderen) wordt gewenst is het 'buitenleren', het leren in het echte leven. De school vindt het voor de ontwikkeling van de kinderen belangrijk dat zij de gelegenheid krijgen om de omgeving te verkennen en om zichzelf te leren kennen in wisselwerking met de omgeving (sociale, fysieke en culturele omgeving).

Een onderdeel van het buitenleren is de Boerderijschool. Groep 5 gaat ongeveer twintig dagdelen in het jaar op een nabijgelegen boerderij werken en leren. De boerderij is een rijke en krachtige leerplek voor het leren over duurzame ontwikkeling. Het is een omgeving die betekenisvol is voor de kinderen en zinvol vanuit het oogpunt van de school.

Kernwaarden en basisbehoeftes

Bij de inrichting van het onderwijs laat de school zich leiden door de natuurlijke behoefte aan dag-, week- en jaarritme van het opgroeiende kind. Herhaling geeft herkenning en herkenning geeft veiligheid en biedt mogelijkheden voor verdieping van ervaringen. Ook wordt het belangrijk gevonden om kinderen in beweging te brengen en te houden. Niet alleen mentaal, maar ook fysiek. Kinderen worden in buitenactiviteiten, zoals de Boerderijschool uitgedaagd om actief te zijn. Leren doe je met hoofd, hart en handen. Ruimte voor jezelf en respect voor de ander (mens en natuur) zijn de kernwaarden die de school aan de leerlingen wil meegeven.

Opgroeien in verbondenheid

De Vrije school wil in haar onderwijs een herinnering verzorgen aan al het voorgaande van de mensontwikkeling. Vier tot vijf generaties geleden waren de meeste mensen tuinders of boeren. De school wil de kinderen voorgaan in het verzorgen van de aarde.

Ze wil kinderen leerervaringen geven in een gezonde en rijke omgeving en wil ze besef geven over de samenhang in de wereld, door ze te laten ervaren hoe aarde, natuur, voedsel en de mens met elkaar verbonden zijn.

Als kinderen vertrouwd raken met de natuur, kunnen zij leven vanuit hoop in plaats van wanhoop. Als zij de natuur met haar oorzaak en gevolg hebben leren kennen en liefhebben, kunnen zij met creatieve ideeën en oplossingen voor milieuvragen komen.

De school wil de kinderen voorbereiden op een samenleving waar ze zelf deel van uit maken en waarin ze samen met anderen verantwoordelijkheid nemen voor de behoeften van mens en natuur. Bij het leren in echte leven krijgen de kinderen de gelegenheid om zelf waarden te ontwikkelen en zijn deze onderwerp van gesprek. Bijvoorbeeld in gesprekken naar aanleiding van het leren op de boerderij en het slachten van vee voor het vlees.

Buiten – klaslokaal

Het 'buitenleren' loopt als een rode draad door de school. De school heeft al geruime tijd een buitenruimte vol natuurlijke speelelementen. De conciërge, die tevens tuinarchitect is, heeft dit natuurrijke speel- en leerlandschap ontworpen en aangelegd. In de groene speelplaats is altijd wat te ontdekken. Iedere groep heeft een buitenactiviteit: in de natuur, in de schooltuin en op de Boerderijschool. De kleuterleerkrachten zijn enkele jaren geleden vol enthousiasme begonnen met een buitendag. Iedere week, het hele jaar door, werken en spelen ze met de kleuters een hele ochtend of dag buiten.

Eens in de drie weken gaat een kleuterklas naar de Kaardebol, het Zutphense centrum voor Duurzaamheid. Daar hebben ze een eigen tuintje en kunnen zij gebruik maken van de vuurplaats en de leemoven om brood te bakken. De kinderen genieten volop. Ook groep 3 gaat eens per drie weken naar de Kaardebol. Alle klassen gaan regelmatig op excursie. Vaak houdt de excursie verband met de lesstof: de bakker, de molenaar, het bos, een wandeling door de wijk of het beklimmen van een toren. Groep 5 gaat twintig dagdelen naar de Boerderijschool. Ze leren door mee te werken met alle voorkomende werkzaamheden. Het thema boerderij is onderdeel van de lesstof in groep vijf. Groep 7 en 8 hebben wekelijks tuinbouwlessen in de schooltuin en groep 8 gaat drie dagen naar een prehistorisch kamp.

■ Duurzame ontwikkeling als kern van het onderwijs

Het begrip duurzame ontwikkeling

Bij duurzame ontwikkeling gaat om een balans tussen mens, natuur en milieu, economie en welvaart. De school richt zich op een samenleving waar mens en natuur centraal staan in plaats van geld en bezit. De inhoud van het begrip duurzame ontwikkeling raakt de kern van de school. Duurzame ontwikkeling sluit aan bij de uitdaging om 'mens' te zijn in deze tijd. Uitgangspunt van de school is dat de mens in deze tijd zijn manier van leven

fundamenteel moet heroverwegen. Ervaringen van verbondenheid zijn cruciaal om tot nieuwe prioriteiten te komen. De taak van de school is om kinderen te begeleiden om in de wereld te staan, er te willen leren en verantwoordelijkheid te willen dragen. De school vindt het belangrijk dat leerlingen de gelegenheid krijgen om relaties met de natuur (planten, dieren) op te bouwen en zich te verbinden met de wereld. Kinderen zijn meestal nog open en ontvankelijk naar hun omgeving. Ervaringen in de jeugd met de natuur leggen een basis voor de omgang met de omgeving in het latere leven.

Een concrete invulling

De school geeft een concrete, praktische invulling aan duurzaamheid. De aandacht voor duurzaamheid start door naar buiten te gaan, naar plekken waar iets te beleven valt, waar kinderen levensecht leren, kunnen ervaren en actief werken. Hierbij wordt een nieuwsgierige, onderzoekende houding gestimuleerd. Vanuit de leerervaringen in het echte leven ontstaan vragen en groeit inzicht en kennis. Er worden problemen gesignaleerd en oplossingen aangedragen. Het kritisch denken en het leren maken van bewuste keuzes wordt gestimuleerd. Kinderen leren zorgdragen voor hun leefomgeving, leren écht samenwerken en zich verantwoordelijk te voelen voor eigen handelen. Door op school te reflecteren op de ervaringen in het echte leven, de verbinding met leerstofinhouden en de opbouw van leerlijnen wordt een verdiepingsslag gemaakt.

Voorbeelden van leerervaringen

- 1 Het leven aan den lijve ervaren, onder andere het weer, fysieke inspanning en vermoeidheid, ritme en de seizoenen, belevenissen rond geboorte en dood, groei en bloei, leegte en braak liggen; het werken met planten en dieren; het omgaan met de aarde, voedsel en materialen
- 2 Verbondenheid met mensen, plekken, planten en dieren;
- 3 Ontdekkend en onderzoekend leren;
- 4 Verwondering;
- 5 Betrokkenheid bij de dingen waarmee ze bezig zijn;
- 6 Persoonlijk betekenis in onderwerpen en thema's;
- 7 Ervaringen waarbij persoonlijke kernkwaliteiten en vaardigheden van de kinderen worden aangesproken;
- 8 Samen leren, samenleven en samenwerken;
- 9 Ervaringen in levensechte contexten: leerplaatsen buiten de school, zoals bedrijven, instellingen en natuurcentra;
- 10 Ervaringen met verschillende ontmoetings- en reflectievormen: meningsvormende kringgesprekken, het vertellen van en luisteren naar verhalen, rollenspel, experimenteren;
- 11 Zorg dragen voor natuur en milieu: aandacht voor landbouw, natuur en milieu verbonden met de inhouden van het onderwijs.

Integrale thema's

Duurzame ontwikkeling is op school geen apart vak. Het maakt deel uit van diverse leergebieden. In het onderwijs overlappen de thema's duurzame ontwikkeling, natuur en milieu educatie (nme), wereldoriëntatie en burgerschapsvorming elkaar. In het leerplan, waarbij het leren in levensechte contexten een belangrijke plaats inneemt, komen deze domeinen geïntegreerd aan bod. De kerndoelen van wereldoriëntatie, nme en burgerschapsvorming komen terug in leergebieden: leefomgeving (aardrijkskunde, geschiedenis, natuur en techniek), kunst (muziek, tekenen), beweging (toneel, euritmie, spel), levenskunst (religie, verhalen, filosofie), de vaklessen en in het periodeonderwijs. Door de hele schooltijd heen is er aandacht voor kennis van de leefomgeving. In de lagere klassen gebeurt dit door naar buiten te gaan en op een speelse manier de interesse voor de omgeving waarin wij leven te wekken. In de hogere klassen (vanaf groep 5) krijgt dit vorm binnen de vakken heemkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, natuur en techniek. Dan wordt bijvoorbeeld ingegaan op verschillende omstandigheden waarin mensen leven en werken; spanningsveld natuur en cultuur; plant -en dierkunde; relatie mens, plant en dier; techniek. Kerndoelen van burgerschapsvorming komen met name terug in het leergebied levenskunst (religie, verhalen, filosofie): in de verhalen die worden verteld onder andere uit het Oude Testament, Noorse Mythologie en Griekse Mythologie; in het filosoferen naar aanleiding van verhalen bijvoorbeeld over goed en kwaad; in het kennismaken met de belangrijkste wereldgodsdiensten; in de aandacht voor het ritme in het jaarverloop (zaaien en oogsten) en de jaarfeestvieringen; in de gewoontes in de klas en op het plein; in de aandacht voor zorg voor jezelf, de woon- en schoolomgeving en de natuur; in het nadenken over sociaal gedrag en overzien van consequenties en in gesprekken over kwaliteit en het geven van een kwalitatief oordeel.

■ Duurzame ontwikkeling en de Boerderijschool

Drie P's op de Boerderijschool

Op de boerderij nemen de kinderen deel aan werkzaamheden in het maatschappelijk - economisch veld. Het is een heel serieuze setting voor de kinderen. De wereld van het voedsel en de agrariërs die afhankelijk zijn van wat de aarde oplevert.

People

De kinderen werken met de agrariërs mee met alle voorkomende werkzaamheden. Doordat de kinderen terugkomen ontwikkelen ze een band met hen en raken vertrouwd met het bedrijf en de werkzaamheden. Zij hebben veel respect voor deze mensen voor wie het wel en wee van de dieren en gewassen en het effectief laten functioneren van het bedrijf voorop staat. Zij zijn gemotiveerd om hier een bijdrage aan te leveren. De leerlingen en agrariërs vormen samenwerkingspartners in het werken en leren op de boerderij. De Boerderijschool spreekt andere talenten en kwaliteiten in kinderen aan. Het samenwerken, het maken van afwegingen en elkaar uitleggen van taken draagt ertoe bij dat kinderen respect krijgen voor elkaars talenten en verschillen accepteren. Op de boerderij ervaren zij hoe 'samen leren' en 'samen werken' werkt.

Op de boerderij komt ieder kind op zijn eigen manier tot zijn recht. Kinderen die het op school moeilijk hebben in het leren of sociaal kunnen op de boerderij hun plek volledig innemen. Het gaat heel harmonisch. Ze moeten samenwerken. Als er onderling botsingen zijn dan lukt dat op de boerderij veel makkelijker om kinderen eruit te halen. Op de boerderij is het eerder 'niet zeuren' en 'je moet elkaar niet in de steek laten'. Het is het gezamenlijk enthousiasme en de zin voor de boerderij, waardoor het ook lukt. (logboek leerkracht)

Planet

Het leren handelen in en vanuit de samenhang is op een boerderij voortdurend aan de orde. De agrariër houdt rekening met de grond en met het weer. Alles hangt met elkaar samen en de kinderen krijgen daar gevoel voor. De kinderen leren op de boerderij de werkelijkheid (van binnenuit) begrijpen en om zich in te leven in de wereld en de vragen die daar aan de orde zijn.

We gingen weer naar de boerderij. Ze vertelde over de tomaten dat het heel hard gevoren had en dat ze een lijn gespannen hadden en daar overheen vliesdoek over de tomaten heen. (Logboek Ruben)

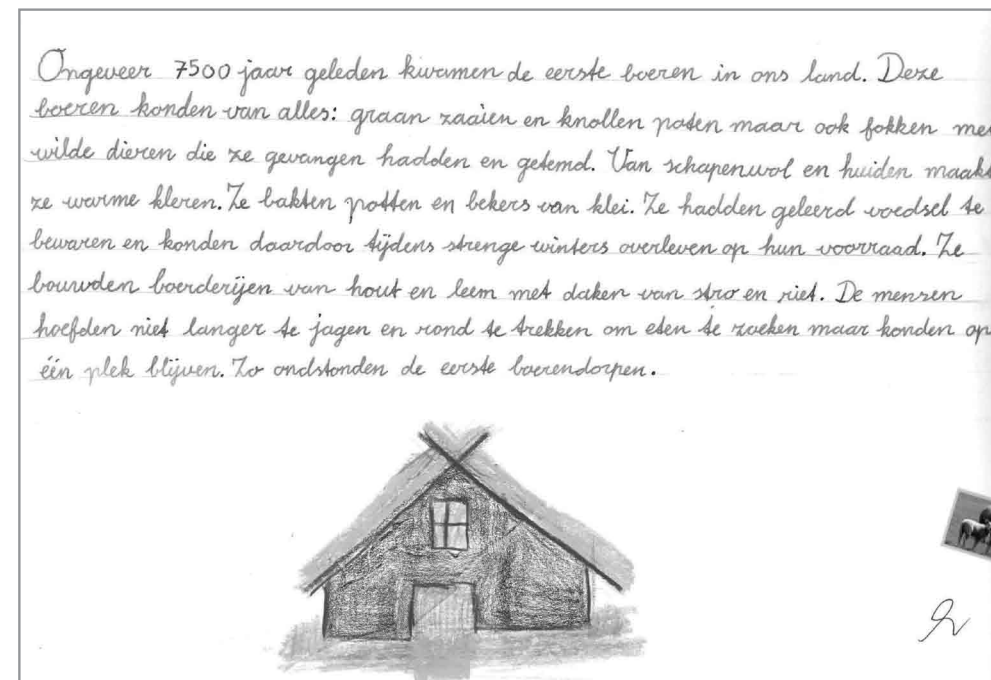
Profit

Aan het begin van het seizoen zijn er zakjes met zaad en aan het eind van het seizoen is er een rijke oogst. Dan begint de economie helemaal te leven. Kinderen krijgen het gevoel dat het echt iets oplevert. Ze ontdekken dat ze de oogst kunnen verkopen. Op school worden zaden afgewogen, zakjes gemaakt, prijzen opgezocht van vergelijkbare artikelen in de winkel en posters gemaakt. Er wordt een kraam gemaakt en de oogst wordt verkocht.

Ze vertelde over de mollenval en dat was een naar ding, maar ja zo'n mol molt alles. Zo'n mol molt 185 euro, omdat boer Wim 185 euro had gehad, als de mol al die planten niet had gemold. (Logboek Ruben)

Een levensecht tijdsbesef

Op de Boerderijschool ontwikkelen de leerlingen ook tijdsbesef. In het ervaren van veranderingen in de natuur, in de opeenvolgende seizoenen, door het jaar heen. Op de boerderij kunnen ze herhaling en ritme, de cyclische tijd, ervaren. Ook de relatie tussen inspanning en resultaat wordt heel duidelijk. Als de grond bijvoorbeeld niet goed is klaargemaakt, voordat er gezaaid wordt, zal het resultaat overeenkomstig zijn. Dat is een belangrijke les voor kinderen; onwetendheid heeft zijn prijs.

We krijgen voedsel (groenten, bloemen en fruit) door met de natuur samen te werken. Het besef van partnerschap met de natuur zorgt dat deze mogelijkheden er ook zullen blijven voor toekomstige generaties. Op de Boerderijschool leren de kinderen kijken naar wat lokaal, in samenwerking met de natuur, nodig is om voedsel te produceren. Het steeds op de boerderij zijn en ervaren hoe hard er gewerkt moet worden door de agrariërs en henzelf draagt er toe bij dat kinderen zich beter kunnen voorstellen welke inspanningen nodig zijn om een product te maken. Het maakt kinderen als het ware realistischer. Op school wordt dieper ingegaan op de wereld achter producten. Het werk dat is verricht om een product te maken en op de plaats van bestemming te krijgen. Hoeveel en welke mensen hebben hieraan meegewerkt? Was de prijs en de verdeling van de prijs zodanig dat allen die eraan hebben meegewerkt 'recht gedaan' is. Zo krijgt het begrip wereld-economie een concrete betekenis.

Keuzes die nu worden gemaakt kunnen gevolgen voor later hebben. Heel concreet zijn bijvoorbeeld de keuzes van consumenten van invloed op de leefomstandigheden van dieren. In klassengesprekken komt dit onderwerp uitgebreid aan de orde. De boer wilde bijvoorbeeld biggen kopen om vet te mesten. Vervolgens zouden de varkens voor het vlees geslacht worden. Dat was voor een aantal kinderen ingrijpend. Daar is in de klas een heel gesprek over gevoerd. Het vlees dat de kinderen eten moet ergens vandaan komen. Na het eerste gesprek vonden de kinderen het goed dat er een paar biggetjes naar de boerderij kwamen. De doorslag gaf dat de biggen uit de intensieve varkenshouderij kwamen en bij boer Wim in ieder geval een beter leven zouden hebben. De kinderen wilden daar graag aan bijdragen; zelfs het kind, dat er veel moeite mee had, kon daar mee instemmen. Het zocht de varkens zelf niet op, ging niet in het hok, maar verzamelde wel lekker onkruid voor ze. Kinderen vonden het heel belangrijk dat de dieren een goed leven zouden hebben. Ze vertelden: “We eten alleen biologisch vlees”.

Onderdeel van het levensecht tijdsbesef is ook het besef dat de kinderen leven in een mondiale samenleving. In het onderwijs wordt ook regelmatig aandacht besteed aan het leven van kinderen in ontwikkelingslanden. Kinderen uit Afrika komen op school. Er zijn klassengesprekken en er worden brieven gestuurd. Kinderen nemen kennis van de manier leven van deze kinderen en krijgen besef dat de welvaart ongelijk is verdeeld. Het geld dat groep 7 en 8 verdient met de verkoop van de zelfverbouwde groentes in de schooltuin wordt ieder jaar overgemaakt aan een schoolproject in een ontwikkelingsland. Leerlingen vinden het heel indrukwekkend dat er voor één euro vijf kilo rijst kan worden gekocht: ‘Van onze verkoop kunnen wel honderd mensen eten.’

De praktijk van de Boerderijschool

In 2008 is de leraar van groep 5 gestart met de Boerderijschool. Niet alleen leren in de klas, maar ook leren door te doen. Het thema boerderij is onderdeel van de lesstof in groep vijf. Tot dan toe gingen klassen wel een keer op bezoek, maar er werd nooit echt gewerkt. Zeker niet enkele seizoenen lang. Vanaf april tot de herfstvakantie gaat groep vijf op woensdag naar biologische tuinderij De Korenblik in Warnsveld. Ze zaaïen, oogsten, mesten de stal uit, geven de koeien en varkens eten en koken op vuur hun eigen maaltijd. De volgende dag, wanneer de kinderen weer op school zijn, worden de opgedane ervaringen op allerlei manieren verwerkt.

De afstand tussen de school en de boerderij is ongeveer vijf kilometer. De kinderen fietsen in vier groepen, in vaste koppels (jongen naast meisje). Iedere groep (zes tot zeven kinderen) wordt begeleid door een ouder. Fietsen maakt onderdeel uit van de dag op de Boerderijschool. In weer en wind gaan ze iedere week weer op pad. De fietstocht vraagt een behoorlijke inspanning van deze acht tot negenjarige kinderen. Zo leren ze volhouden. Het fietsen draagt bij aan de conditie en vitaliteit van de kinderen.

Wij moesten een heel eind fietsen, het leek wel 19999919999999999999km fietsen, dus je snapt wel dat ik heeeeeeel erg moe ben. Want we moeten natuurlijk ook weer terug fietsen. (Hindele)

We begonnen op school te verzamelen. Toen gingen wij fietsen, het ging veel sneller dan de vorige keer (Alexander)

Als de kinderen aankomen, neemt het enthousiasme voor de boerderij het over. Terwijl ze bijkomen van de fietstocht, vertelt de boer wat er de afgelopen week op de boerderij is gebeurd. Daarna worden de werkzaamheden verdeeld. Er wordt in drie groepen gewerkt. Iedere groep heeft een eigen naam: Cool koeien, Loeiende koeien en Stoere stieren. Eén groep begint met de veehouderij, de tweede groep in de tuin en de derde groep gaat aan de slag met voedsel en koken. De tuinbouw en kookgroep wisselen op de helft van de ochtend. De veehouderijgroep werkt de hele ochtend met de dieren.

De veehouderijgroep gaat de koeien en varkens verzorgen. Aardappelen worden gehakseld en aan de koeien gevoerd. Ze gaan ook bij de koeien in de stal. Niet iedereen durft dit meteen. De boer biedt hierbij veel veiligheid. Hij vertelt dat ze heel rustig moeten lopen en als groepje bij elkaar moeten blijven. De biggetjes worden gemeten en gewogen. En de hommels worden bestudeerd. Bijna alle kinderen vinden het werken met de dieren het leukst.

*We zijn bij de koeien in de stal geweest. Het was best wel eng, want ze gingen bokken. We hebben in de stal stro over de vlaaien heen gestrooid. (Marit)
Het was zwaar werk, maar wel heel leuk. Ik heb nu nog last van mijn arm. (Tinka)*

Boerin Pebelle doet de tuinbouw. Ze vertelt, legt veel uit, bijvoorbeeld hoe plantjes moeten worden gepoot, laat de kinderen proeven, zelf ontdekken en onderzoeken en zorgt voor afwisseling in het werk. In de tuin worden alle zintuigen aangesproken. De kinderen kunnen kijken, voelen, ruiken en horen. De boerin begeleidt. Zo onderbreekt ze bijvoorbeeld het werk even met de vraag: ‘Luister eens goed. Wat horen jullie?’ Er wordt ook veel geproefd: aardbeien, maar ook rucola, sla en winterpostelein. Ook gaan ze iedere keer bij de aardbeien kijken hoe ze groeien. Ze hebben een groot veld aardbeien. Het is een productietak van het bedrijf.

We hebben met Pebelle onkruid gewied en ze vertelde over een soort kever die eitjes legt op de aardappels en dan komen er heel veel kleine torretjes die heel erg honger hebben en die kleintjes kunnen in één week een heel aardappelveld leeg eten. (Ruben)

De kookgroep werkt met planten uit de natuur, zoals zevenblad, brandnetel, paardenbloemen en met groenten uit de tuin. Kinderen wassen, schillen, snijden groentes met een écht grote mensen mesje. Iedere groep heeft een grove en een fijne salade gemaakt. Ze proeven en ontdekken of ze een voorkeur hebben voor het één of het ander.

Toen we aankwamen gingen we aan het werk in de tuin: planten koerzjet (courget), prei en nog veel meer. Toen de bel ging, gingen we eten. Toen we aan het werk gingen maakten we één sap met boerin Nathalie van appel, wortel, kleefkruid en brandnetel. We gingen het aan de klas uitdelen. Ik vond het een beetje lekker (Alexander)

Ook de leraar houdt een logboek bij: *Wat is het toch heerlijk om met z'n allen op de boerderij te zijn en te werken. Om te zien hoe de kinderen genieten (en soms ook niet) en hoe ze de dingen beleven. De één vindt het geen enkel punt om brandnetels met blote handen te plukken (ja, dat kan zonder je te prikken!) en de ander durft het pas na lang aansporen en is dan zichtbaar trots dat het is gelukt en opgelucht, dat het voorbij is. In de tuin konden we zien dat wat de week ervoor was gezaaid, nu ongeveer 1 cm boven de grond stond. En dus werd ook zichtbaar wie heel dik gezaaid had of juist dun. Wie precies in de rij had gezaaid of er wat naast.*

De laatste keer voor de zomervakantie worden alle groenten geoogst. De tuin- en kookgroep werken in alle rust samen. Aan de kinderen wordt eerst gevraagd welke groenten er allemaal in de tuin staan. Dan worden de verschillende soorten groenten één voor één geoogst. Enkele kinderen wegen de groenten en verdelen ze. De oogst is zo groot dat iedereen heel tevreden is. Alle kinderen krijgen een groentepakket mee naar huis.

Totale Oogst			
Tuinbonen	9 kg	bosje lente ui	6,8 kg
Snijbiet	1,5 kg	venkel	7 kg
Bieten	4 kg	spinazie	7,5 kg
Sla	2,5 kg	en heel veel kroppen rucola	
Andijvie	3,5 kg		

Kinderen leren reflecteren op hun ervaringen door op school in hun boerderijschrift een verslag te schrijven over wat ze op de boerderij hebben gedaan. Soms doen ze opdrachten. Er wordt een koppeling gemaakt met de boerderijperiode in de groep vijf van de vrije school. De boerderij biedt een krachtige en levendige leeromgeving. Een leeromgeving met geheel andere kwaliteiten dan een schoolgebouw of klaslokaal. De vrije school heeft het verlevendigen en het harmoniserend willen werken als pedagogische opgave gesteld. De Boerderijschool biedt hier bij uitstek mogelijkheden toe.

De Boerderijschool is er voor scholen die kiezen voor levensecht leren. Het gaat om het leren in een authentieke omgeving op een boerderij, waarbij agrariërs de inhoudelijke professionals zijn, als onderdeel van het leren op school. Kinderen van groep 5-6 gaan gedurende een jaar (ca. twintig dagdelen) met hun klas leren en werken op een nabijgelegen boerderij. Door de herhaling en ritme in de boerderijwerkzaamheden, ontstaat een verdieping van de (leer-)ervaringen. Stichting Boerderijschool begeleidt scholen bij het opstarten van een Boerderijschool.(www.boerderijschool.nl)

De tekst is tot stand gekomen in samenwerking met directeur en leerkrachten van Vrije School De IJssel: Barbara Steen, Joan Plooijer, Constance Leijn, Angela Machiel, Lianne Eykelkamp.

Vrije School De IJssel
Henri Dunantweg 4
7201 EV Zutphen
www.deijsselbasisonderwijs.nl
admin@vsdeijsselbasisonderwijs.nl

Dank aan de boeren van biologische tuinderij De Korenblik in Warnsveld:
Nathalie Robertson-Porter, Erik Hetteema, Pebelle de Smidt, Wim Schoemaker
(www.boerderijkorenblik.nl)

Evelyne Schreurs is projectleider van Stichting Boerderijschool.

Hoofdstuk 5

De KinderCampus

ervaringsgericht, levend en duurzaam

5

Ervaringsgericht onderwijs en Levend Leren

In 2004 startte in Hilversum de KinderCampus. Een organisatie voor basisonderwijs en buitenschoolse opvang. De werkgroep die de school/bsso oprichtte koos ervaringsgerichtheid als pedagogische oriëntatie. Kernbegrippen in het Ervarings Gericht onderwijs (E.G.O.) zijn welbevinden, betrokkenheid, competentie en verbondenheid. Deze gelden zowel voor de kinderen als de volwassenen. E.G.O. is ontwikkeld door prof. Ferre Laevers, hoogleraar Onderwijskunde te Leuven (België). In België en in Nederland zijn diverse E.G.O. scholen. Ons uitgangspunt is dat positief welbevinden en positieve betrokkenheid voorwaarden zijn voor de ontwikkeling van het kind. Wanneer deze geheel of gedeeltelijk afwezig zijn, is een kind niet of onvoldoende in ontwikkeling. Coach (onderwijsgevende), ouders en kind zoeken dan gezamenlijk naar oplossingen om het welbevinden en/of de betrokkenheid te verhogen.

Vanuit deze gedachte hebben de kinderen vooral binnen het thematisch onderwijs (levend leren) veel mogelijkheden om zelf initiatieven te nemen en hun eigen leerproces te volgen. Op die manier kunnen we, waar mogelijk, aansluiten bij het natuurlijke ontwikkelingsproces van ieder kind. We vatten dit begrip ruim op: we volgen de brede ontwikkeling van de kinderen. Dit betekent dat we volgen hoe kinderen zich ontwikkelen op de 'schoolse' onderdelen zoals die in de kerndoelen basisonderwijs zijn beschreven, maar ook op alle andere aspecten van de ontwikkeling.

Op de KinderCampus vinden we het belangrijk om de talenten van ieder kind te ontdekken, te benoemen en kinderen de kans te geven zich daar verder in te ontwikkelen. Om hieraan tegemoet te komen, is er een breed aanbod van activiteiten op het gebied van kunst, cultuur, natuur, muziek, sport en techniek. Ook in de buitenschoolse opvang. Kinderen ontwikkelen zich immers niet van half negen tot half drie, maar de hele dag door en op verschillende gebieden. Zelden volgens een rechte lijn, maar met sprongen.

De ouders zijn en blijven de eerst verantwoordelijken voor hun kind. Zij zijn als gelijkwaardige partners verbonden aan de KinderCampus en spelen een belangrijke rol, op veel verschillende manieren en niveaus.

De KinderCampus is een Brede School. De Brede School werkt aan een goede afstemming tussen onderwijs en opvang en biedt een gevarieerd aanbod aan activiteiten buiten school. De school is voorhoedeschool op het gebied van techniek, natuur en milieu. Door deelname aan diverse landelijke projecten (Delta, VTB, VTB pro, de Verandering, de Beagle, NME scholennetwerk Hilversum, jaarlijkse deelname aan landelijke Techniektoernooi) is er een grote expertise op dit gebied binnen de KinderCampus.

De KinderCampus heeft een internationale uitwisseling met scholen uit Zweden (Gothen-

borg) en Italië (Reggio Emilia) in het kader van het Project Comenius Lifelong Learning van de Europese Commissie. In dit project leren we van elkaar over inclusief denken en ontwikkeling van democratisch burgerschap.

Kernwaarden

Een citaat van Antoine de Saint-Exupéry is het motto voor onze kernwaarden: **verbondenheid, welbevinden en betrokkenheid.**

*'Wanneer je een schip wilt bouwen,
Breng dan geen mensen bij elkaar
Om het hout te slepen,
Het werk voor te bereiden en de taken te verdelen.
Maar leer mensen te verlangen naar de eindeloze zee'*

Verbondenheid

Om te kunnen overleven is het nodig een goede relatie met jezelf en je omgeving te hebben. We streven naar een grondhouding van verbondenheid met alles wat leeft, de ervaring om onderdeel uit te maken van de geschiedenis, de kosmos, het 'overstijgende'. Die beleving van verbondenheid maakt dat mensen zorg gaan dragen voor zichzelf, de ander, de omgeving en de wereld. Verbondenheid is ook een antwoord op de-link-wentie. Mensen die verbonden zijn met zichzelf, de ander en de omgeving zullen het niet beschadigen.

Welbevinden

Kinderen die zich in een toestand van welbevinden bevinden, voelen zich 'als een vis in het water'. Ze stralen genieten uit, hebben plezier aan elkaar en aan de dingen. Vitaliteit en innerlijke rust zijn ook belangrijke kenmerken bij zo'n toestand, evenals open en ontvankelijk opstellen voor wat er op je af komt.

Betrokkenheid

Betrokkenheid is een toestand waarin kinderen zich bevinden wanneer ze op een intense manier met iets bezig zijn. Dat laat zich zien door hoge concentratie en tijdvergeten bezig zijn. Het is de motivatie van binnenuit om met een activiteit aan de slag te blijven. De voldoening die daarbij wordt ervaren vloeit voort uit de bevrediging van de exploratiedrang.

Wat willen we kinderen meegeven?

Ontwikkelingen gaan zo snel dat we niet kunnen voorspellen hoe de toekomst er uit zal zien. We weten dus ook niet op welke toekomst we kinderen moeten voorbereiden. Wie zou twintig jaar geleden hebben kunnen voorspellen dat we nu surfen op een world wide web, dat we hyven, twitteren en sms-en? De wereld is één groot dorp geworden met alle moderne communicatiemiddelen. Wat hebben kinderen van 2010 nodig om optimale kansen te hebben in een wereld vanaf 2020? Veel kennis van vandaag is morgen verouderd. En toch hebben we te kiezen wat we kinderen mee willen geven in deze zo razendsnel

veranderende maatschappij. Het vraagt in ieder geval een nieuwe generatie die creatief hoofd kan bieden aan en oplossingen kan bedenken voor de gigantische problemen die er zijn, zoals uitputting van de energiebronnen, overbevolking, culturele en godsdienstige tegenstellingen. Het vraagt discipline, samenhang leren zien, creativiteit, respect en ethiek. We willen niet alleen leren voor de toets, maar leren om te leren. Dat is duurzamer.

We hebben hierbij veel houvast aan de 'Five Minds for the Future', zoals Howard Gardner die formuleerde. Gardner stelt dat voor optimale kansen in de toekomst verschillende 'minds' ontwikkeld moeten worden. We benoemen de 'minds' en geven daarbij aan hoe we daar op de KinderCampus in de praktijk vorm aan geven:

1 The disciplined mind:

Het is nodig te leren volharden om een gedegen vakman te worden, een professional te worden op een bepaald gebied. Dat vraagt bloed, zweet en tranen en eindeloos gedisciplineerd oefenen en vervolmaken. Ieder op zijn eigen manier; de een in de boeken, de ander in de praktijk.

- We creëren een rijke leeromgeving met aandacht voor alle leerstijlen en alle intelligenties
- We creëren tijd voor verdieping en oefening (contractwerk, ateliers)
- We bieden kinderen de mogelijkheid om te laten zien wat ze geleerd hebben door het toe te passen in zo levensecht mogelijke situaties (thema-activiteiten, ateliers, presentaties)
- We praten met elkaar over wat echt belangrijk is.

2 The synthesizing mind:

In dit tijdperk van overkill aan informatie is het nodig snel samenhang te kunnen zien. Op de KinderCampus ontwikkelen we dit door:

- Veel samenhang aan te brengen in het aanbod (thematisch werken)
- Gebruik te maken van nieuwe technologieën om samenhangen te leren zien en snel te zoeken in het woud aan informatie
- Strategieën aan te leren om samenhangen te zien en verbindingen te leggen
- Systeemdenken toe te passen op alle niveaus in het onderwijs

3 The creating mind:

Nodig voor het oplossen van complexe problemen. Dat ontwikkelen we in de praktijk door:

- Een veilige omgeving te scheppen waar fouten maken mag.
- Te laten experimenteren en te onderzoeken (bij thematisch onderwijs)
- Kinderen voor (zoveel mogelijk levensechte) problemen te plaatsen en ze zelf oplossingen te laten bedenken. (Een eigen bedrijfje opzetten, technische problemen oplossen enz.)
- Creatief spel te spelen en zelf spelen te laten bedenken
- Te stimuleren buiten gebaande paden te denken.

4 The respectful mind:

Nodig om begrip op te leren brengen voor andere culturen en godsdiensten. Dat geven we vorm door:

- Kinderen bewust met elkaar te leren samenwerken
- Aandacht voor open communicatie in team en klas
- Aandacht voor andere culturen binnen ons thematisch onderwijs
- Rollenspelen om te verplaatsen in een ander gezichtspunt
- Ons eigen voorbeeldgedrag als leiders en leraren.

5 The ethical mind:

Leren goed werk te doen en een goed persoon te zijn. Dat ontwikkelen we door:

- Leren verantwoordelijkheid te nemen in activiteiten binnen betekenisvolle contexten in het thematisch werken
- Hoge kwaliteit van werk van kinderen na te streven bij presentaties van bijvoorbeeld eigen onderzoeken
- Kinderen te leren een bijdrage te leveren aan de samenleving: actief burgerschap
- Leren vast te houden aan eigen waarden en principes, zonder die van anderen te veroordelen
- Goed voorbeeldgedrag van de leraren.

Duurzame ontwikkeling

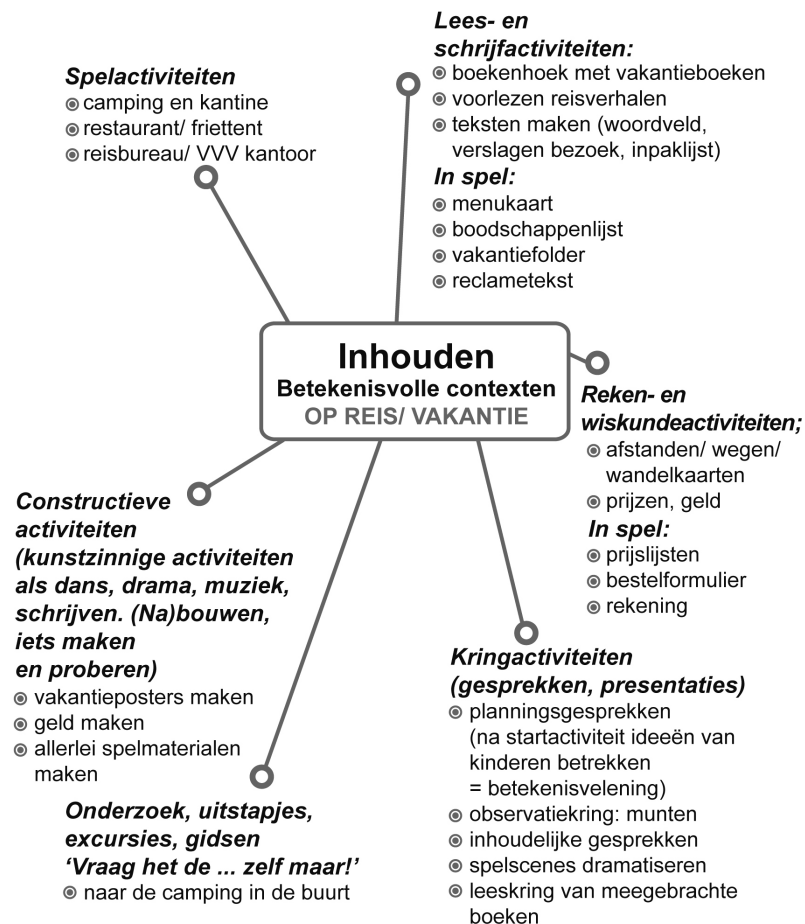
We definiëren duurzame ontwikkeling als een ontwikkeling, waarbij we hoge waarden stellen aan de leefwereld: aan de omgang met elkaar en de nalatenschap aan de volgende generatie; bestemd om lang te bestaan. Met voor ieder zo mogelijk gelijke kansen; vanuit het principe van rechtvaardigheid. In de praktijk betekent dat dat we kinderen leren afwegingen te maken tussen de effecten van hun handelen op mens, planeet en economie. In het project Day for Change (zie verderop de beschrijving) wordt duidelijk hoe we kinderen in betekenisvolle en levensechte situaties zetten, zoals bij het runnen van een eigen bedrijf bijvoorbeeld. In die situatie worden ze vanuit een concrete werkelijkheid haast als vanzelf geconfronteerd met ethische vraagstukken, waarvoor ze geplaatst worden en waarvoor ze samen afwegingen moeten maken en oplossingen moeten zien te vinden: Verspillen we niet teveel? Hoe kan het meer milieubewust?

Daarmee kan je ons hele schoolproject zien als gericht op duurzame ontwikkeling. Aspecten van duurzame ontwikkeling lijken het meest nadrukkelijk naar voren te komen bij het thematisch onderwijs/wereldoriëntatie, waarin natuur- en milieu-educatie en burgerschapsvorming zijn opgenomen. Duurzame ontwikkeling is voor ons echter geen eigen kennisdomein, maar een desmet dat de schoolpraktijk iedere minuut doordrenkt. Van respectvolle omgang met andere mensen en jezelf tot en met respectvolle omgang met materialen en schoolomgeving en de wereld iets verder dan het schoolterrein.

De kerndoelen voor wereldoriëntatie vertalen wij in de praktijk in de vormgeving van onze thema's en activiteiten bij de thema's. Per thema worden cognitieve en sociale doelen bepaald en op basis daarvan wordt een activiteitenontwerp gemaakt.

Voorbeeld van een ingevuld ontwerpschema: zie pagina 28

© Ontwerpschema een voorbeeld

Maak gebruik van de meervoudige intelligenties....

De praktijk

Zoals we hiervoor betoogd hebben, is duurzame ontwikkeling voor ons niet enkel aan te duiden in een aantal ondernomen acties. Ons hele concept is gestoeld op duurzame ontwikkeling. Ieder moment van het school zijn zal het die geest ademen. Een levend energetisch systeem met nadruk op creëren van verbondenheid, welbevinden en betrokkenheid. Kinderen die continu eigen initiatief kunnen nemen en op onderzoek uit gaan. Die creatief oplossingen bedenken voor problemen die ze tegen komen. Die continu leren hoe respectvol met elkaar om te gaan. Die leren zich te verplaatsen in standpunten van een ander.

In dat systeem is door ons ook extra aandacht besteed aan teamactiviteiten vanuit het perspectief van duurzame ontwikkeling. We delen ze in naar de drie aspecten: people, planet en profit.

People

- Met het hele team volgden we de verdiepingscursus Ervaringsgericht Onderwijs met aandacht voor: Welbevinden en Ervaringsgerichte dialoog, met als doel om leraren te trainen in de ervaringsgerichte houding.
- Sociaal-emotionele ontwikkeling en goed omgaan met elkaar. Hier werken we met de dieren uit de Axenroos (Een huis vol gevoelens). De Axenroos behelst een wijze van werken die een bril geeft om naar tussenmenselijke relaties te kijken. Het werken met de Axenroos geeft taal om gedrag en gevoelens bespreekbaar te maken, en ook om waarden en culturele verschillen bespreekbaar te maken. In de roos staan verschillende relatiewijzen en dieren als metafoor voor die betreffende relatiewijze: Houden (uil); Geven, waar leiden (leeuw), zorgen (bever) en zich tonen (pauw) bij horen. Bij Aannemen/Vragen horen opkijken (das), genieten (poes), volgen (kameel), bij Lossen (schildpad), Weerstaan (steenbok) en bij Aanvechten (havik). Zo wordt een bijdrage geleverd aan het ontwikkelen van duurzame relaties.
- In de teamvergadering besteedden we aandacht aan het boek 'Geweldloze communicatie; ontwapenend en doeltreffend' (Marshall B. Rosenberg, 2004)

Planet

- Ontwikkeling in de afgelopen jaren van een werkwijze voor het thematisch werken, met aandacht voor betekenisvolle en levensechte contexten, waarbij we zoveel mogelijk omgaan met echte tastbare dingen en excursies organiseren.
- De KinderCampus profileert zich als Natuur- en Techniekschool. In het kader van VTB en VTB-pro zijn subsidies verworven waarmee dit stuk onderwijs echt ontwikkeld is en we ons voorhoedeschool mogen noemen. Kinderen werden voor uitdagende technische problemen geplaatst en leerden oplossingen te bedenken.
- De KinderCampus neemt deel aan een NME project in de gemeente Hilversum. Zo stond voorjaar 2010 het thema 'Water' centraal. Kinderen maakten excursies naar het NME centrum in 's Graveland, deden onderzoek in de natuur, maakten een slotwater-aquarium om het vervolgens te adopteren.
- Er worden plannen ontwikkeld om onze buitenruimte te 'vergroenen', waardoor er veel meer te klimmen, ontdekken en te onderhouden valt.
- Het aanleggen van kleine schooltuintjes met beperkte middelen en een beperkte omgeving is een eerste begin.
- Het gedisciplineerd scheiden van papierafval.
- Er kan pas later zorg voor de aarde zijn, als je concreet leert zorgen voor het kleine stukje aarde dicht bij je.

Profit

- Kinderen nemen regelmatig initiatief om een inzamelingsacties te houden voor minder bedeeden of voor familieleden in rampgebieden.
- In het kader van 'Day for Change' leren kinderen werken met een microkrediet. Een eigen bedrijfje opzetten om geld te verdienen voor een goed doel. Van 'tosti-bedrijfje' tot 'massage-bedrijf'. En daar komt alles bij kijken wat betreft 'eerlijk handelen' en 'eerlijke producten'.

Day for change

In het kader van 'Day for Change. Klasse!Actie' (www.dayforchange.nl) namen in het voorjaar van 2010 de beide bovenbouwgroepen initiatief om kinderen te leren ondernemen. Met de opbrengst van hun ondernemerschap werd meegewerkt aan het verstrekken van microkredieten aan mensen in ontwikkelingslanden. Een kind dat hier de auto van zijn buurman wast, kan het begin betekenen van een taxibedrijf in India. Terwijl kinderen mensen in ontwikkelingslanden helpen, leren ze over microkredieten, wereldburgerschap en ondernemen. Day for Change leent €20,- aan iedere klas die meedoet aan de Klasse!Actie. De actie omvat een aantal goede leermomenten:

- Kinderen leren het fenomeen microkrediet begrijpen door er zelf mee bezig te zijn.
- Kinderen leren zelf ondernemen, waarbij de begrippen als kosten, investeren, bedrijfsplan en reclame maken (marketing), kwaliteit en winst aan bod komen.
- Kinderen maken spelenderwijs kennis met ontwikkelingssamenwerking.

De leraren kozen mee te doen aan de actie. Na een inleidend filmpje werd met de kinderen besproken welke initiatieven ze zouden kunnen nemen. In de ene bovenbouwgroep werd samen besloten nestkastjes te maken en bloempotten te beschilderen. In de andere bovenbouwgroep namen kinderen initiatieven tot het opzetten van bedrijfjes met namen als 'MMMM...Tosti' en 'Massagesalon'.

De leraren van de bovenbouw: 'De onderneminkjes werden gerund als heuse bedrijfjes. In deelgroepen werden plannen gemaakt. Hoe doe je marktonderzoek? Wie maakt reclamefolders? Hoe moeten die er uit zien? Wie gaat enquêteren bij de deuren? Jij kan goed praten, wil jij de verkoopbabbel doen? Wie maakt bestelformulieren? Wie doet het timmerwerk? Wie het schilderwerk? Jij kan goed dieren schilderen, kun jij de olifanten schilderen? Wie rekent uit hoeveel inkopen we moeten doen en wat onze winst zal zijn? Wie houdt alle uitgaven en inkomsten bij? En een nieuwe penningmeester was geboren. Zo kwamen de verschillende talenten van kinderen aan bod. Ieder kon op eigen manier een bijdrage leveren. Mooi om te zien hoe de

regisseurs en de leiders opstaan en kinderen talenten ten toon spreiden die je anders niet zo snel op merkt. Teruggetrokken kinderen die nu prachtige folders maken. Kinderen die talent voor natuur hebben en met ijzere discipline pindakettingen maken, omdat het voor 'hun' dieren is. Een jongen die 'twee linkerhanden' heeft, maar wel een vlotte babbel en nu al z'n verkooptalent in kan zetten. Zo kwam ieder op een eigen voetstuk en kon een positieve bijdrage leveren aan het geheel. Kinderen hebben elkaar ook leren respecteren in ieders eigen talent. Heel verrassend.'

We hopen met onze manier van werken de kinderen kennis en vaardigheden mee te geven om zelfstandig hun persoonlijke leven en de samenleving zin, vorm en inhoud te geven op een duurzame wijze. Opdat het toekomstige wereldburgers worden, met respect voor het leven, een dialoog aan kunnen gaan, goed kunnen samenwerken, compassie tonen, inventief en kritisch zijn.

Auteur Henk Veneman directeur KinderCampus
W. Bontekoestraat 34
1212CB Hilversum
info@kindercampus.nl
www.kindercampus.nl

Hoofdstuk 6

J. Albrondaschool

Alles wat aandacht krijgt groeit

'Komt het ooit nog goed?'

'Natuurlijk komt het ooit weer goed. Maar dat je die vraag stelt is heel begrijpelijk. Je hoort niet anders dat het helemaal fout gaat met de wereld. Maar de bedoeling van die voorspellingen is nu juist dat ze niet uit gaan komen. Daarom moet je niet ongelukkig worden van alle vreselijke verhalen die je hoort over het milieu, maar proberen er iets aan te doen. Als iedereen zo denkt, komt het allemaal helemaal goed met de wereld!'

Zorgen moet je doen, niet maken

Op de J. Albrondaschool, een dorpschool in Kiel-Windeweer, werkt het team aan Ontwikkelingsgericht Onderwijs (OGO). Het concept is gericht op brede ontwikkeling van kinderen en daarmee hun vorming als kritisch – democratisch burger van onze samenleving. De spil van het OGO-concept is het streven naar vergroting van de mogelijkheden van kinderen om deel te nemen aan de samenleving in al haar facetten.

Onze kinderen, de burgers van de toekomst, groeien op in een samenleving, waarin de keuze voor duurzaamheid steeds bewuster gemaakt moet worden.

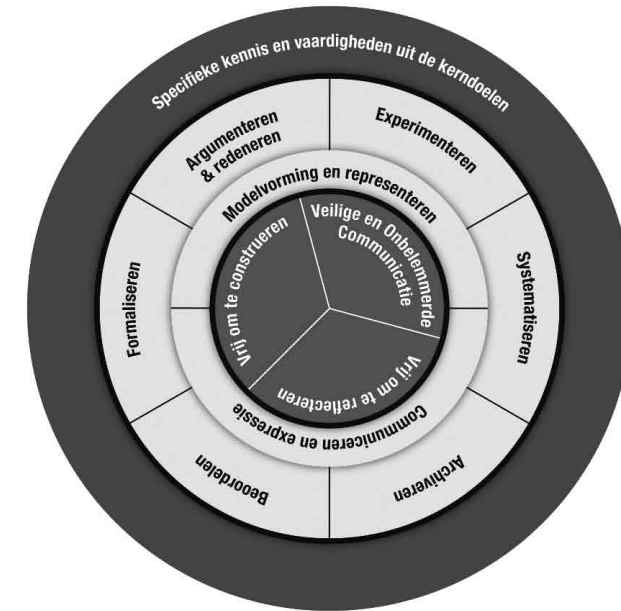
Binnen de thema's in de klas, maar ook binnen de school (als minisamenleving) zijn er meer dan voldoende kansen om ervaring op te doen met 'het zorg hebben voor de wereld om je heen'.

In betekenisvolle, uitdagende activiteiten oefenen kinderen vaardigheden en leren kennis te gebruiken. Het gaat dus niet alleen om het leren van technische vaardigheden en kennis, maar ook om het nadenken over dilemma's en het leren maken van keuzes. Dus: hoe werkt de centrale verwarming, welke soorten verwarming zijn er, wat voor invloed heeft het gebruik op ons milieu en welke keuzes kunnen we dan maken?

Het gaat om het verbeteren van vaardigheden die kinderen vervolgens kunnen inzetten om zich (mede) verantwoordelijk te voelen voor de wereld om hen heen en te handelen naar de waarden die hieraan ten grondslag liggen.

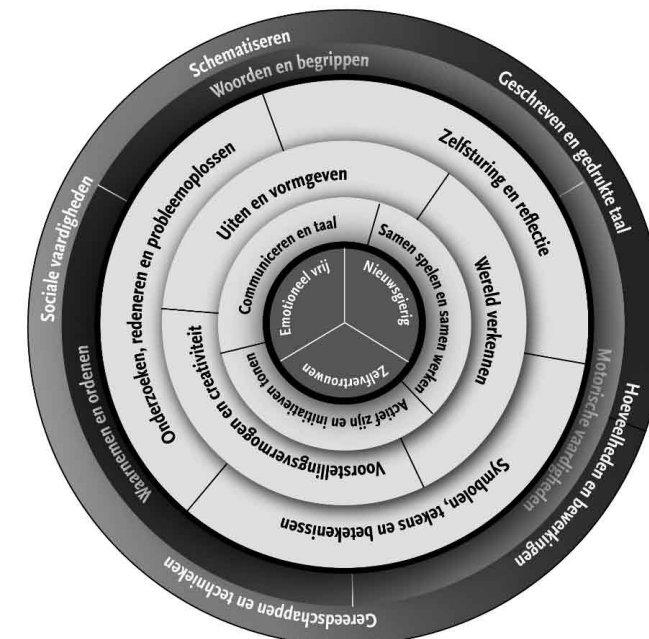
We spreken dan over vaardigheden als het waarnemen van de werkelijkheid, verzamelen van relevante informatie, kritisch denken en handelen, maken van keuzes en het oplossen van problemen. Kinderen worden uitgedaagd om te onderzoeken, samen te werken, hun mening te beargumenteren, te onderhandelen en dingen zelf (samen) op te oplossen. Als we het over deze vaardigheden hebben, spreken we over de brede bedoelingen.

In de doelencirkels van ontwikkelingsgericht onderwijs wordt aangegeven om welke doelen het gaat. De cirkels bestaan uit elkaar omsluitende ringen. In de binnenste ring gaat het om de basiskenmerken. Deze basiskenmerken zijn niet alleen doelen, maar ook voorwaarden om te kunnen leren.

In de volgende ring(en) vinden we de brede bedoelingen.

In OGO staan de brede bedoelingen voorop. De buitenste ring bevat een opsomming van de specifieke kennis en vaardigheden. Deze zijn afkomstig uit bepaalde leergebieden en vinden we ook terug in de kerndoelen.

Het kan, altijd en overal

Activiteiten in het kader van 'leren voor duurzame ontwikkeling' staan op de J. Albrondaschool niet los van de dagelijkse (school)praktijk. Deze activiteiten vinden plaats binnen het thema van de groep en zijn direct gekoppeld aan dagelijkse handelingen en activiteiten binnen de leefomgeving van de kinderen.

Naarmate de kinderen ouder worden, leren ze ook om een relatie te leggen tussen hun eigen leven en dat van mensen in de rest van de wereld. Toch zal de start van een onderzoek bij de eigen ervaringen van de kinderen liggen. De activiteiten zijn er immers op gericht dat kinderen geïnteresseerd raken en de opgedane kennis en vaardigheden laten doorwerken in hun houding en gedrag.

Kinderen leren duurzaamheid in hun leven te integreren doordat er in onze schoolomgeving, als vanzelfsprekend, een voortdurende aandacht voor is. De leraar heeft als "meerwetende partner" dus een belangrijke voorbeeldfunctie. De leraar 'modelt' de attitude die staat voor bewust kunnen kiezen (voor duurzaamheid).

Kinderen zijn, van jongs af aan, gericht op de mensen in hun omgeving en willen 'erbij zijn' en 'ook zelf doen'. Het is dus belangrijk dat duurzaamheid, net als in de 'grotemensenwereld' als een rode draad door de hele schoolorganisatie heen loopt.

We houden de deuren goed dicht in de winter maar zorgen, door de juiste ventilatie, wél voor een gezond binnenklimaat. En dat meten we weer met een CO₂-metertje.

We laten geen kranen onnodig lopen, maar denken wel om het handen wassen na het toiletbezoek. Elektriciteit gebruiken we spaarzaam. Lampen gaan uit als er voldoende daglicht is. In de decembermaand, met al die kerstlichtjes, meten we de hoeveelheid elektriciteit die we extra gebruiken en dit besef geeft aanleiding tot een interessant gesprek over de 'energieluxe' waarin wij ons bevinden.

We houden ons afval gescheiden en verzamelen oude batterijen en printcartridges.

We hergebruiken spelletjes en speelgoed, maar ook plastic tassen in de, door kinderen zelf gerunde, speltheek.

Het schoolplein wordt door de kinderen zelf schoongehouden.

De schooltuin valt ook onder de verantwoordelijkheid van de kinderen. Er worden in de tuin geen chemische hulpmiddelen gebruikt en in de zomermaanden wordt de tuin bewaterd met water uit de regenton. Opbrengsten uit de tuin worden, zoveel mogelijk, door de kinderen, in de kinderkeuken verwerkt tot lekkernijen. De ene week bakken we worteltjestaart, van worteltjes uit de kleutertuin, de andere week drinken we een smoothie met biologische yoghurt en onbespoten aardbeien van de kweker een dorp verder. Door gerichte vragen te stellen kan de leraar ook hier een bijdrage leveren aan het denken over en het onderzoeken van duurzaamheidvraagstukken als een gezonde leefstijl, ecologische en biologische productie en de gevolgen van de consumptiemaatschappij.

In het kinderatelier op het binnenplein worden restanten en kosteloze materialen, van eierdozen tot afvalhout, verzameld en hergebruikt voor allerhande kunstuitingen. De leraar draagt ook hier zorg voor duurzaamheidbewustzijn bij kinderen door bruggen te slaan tussen de constructieve activiteiten en dat wat hij de kinderen wil meegeven op het gebied van de belasting van ons milieu.

Want uiteindelijk bewaren we alleen waar we van houden.

We houden alleen van wat we begrijpen.

En we begrijpen alleen wat ons is bijgebracht.²

De J. Albrondaschool ligt in een landelijke omgeving met veel natuurelementen, zoals een veenkolkkanaal voor de deur, akkerbouw en weilanden op steenworp afstand en boerderijen volop in bedrijf. De school maakt dankbaar gebruik van deze bijzondere leefomgeving. In de natuur zijn is een goede stimulans voor meer zorg en respect voor de wereld om je heen.

De natuur- en milieueducatieactiviteiten komen aan bod binnen de uitvoering van de thema's, maar komen net zo vaak, als vanzelfsprekend, de klas binnen, doordat de school de wereld binnen haalt. Kinderen doen immers waarnemingen in de directe omgeving en stellen hierover vragen. Ze raken betrokken bij een onderwerp als zij in de gelegenheid worden gesteld de eigen kennis en ervaring in te brengen en van daaruit op nieuwe, zelfbedachte, vragen te komen.

Het onderzoek krijgt een 'kickstart' als er echte, eigen vragen de groep in komen. Want wie wil er nu geen antwoord op de eigen vraag? Kinderen leren de leerinhoud niet, omdat dat nu eenmaal op het programma staat, ze gebruiken de leerinhouden ten behoeve van het eigen onderzoek.

De activiteiten vinden veelal plaats in de schooltuin en het dorp, maar ook binnen het klaslokaal. De school organiseert ook excursies naar het gemeentelijke NME-centrum, musea of lokale bedrijven.

De rol van de leraar tijdens deze activiteiten is voornamelijk gericht op het stimuleren van een actieve werkhouding, het creëren van bewustzijn en het vergroten van het reflecterend

vermogen. Door het vergroten van kennis en vaardigheden zijn kinderen immers beter in staat om keuzes te maken en het eigen gedrag aan te passen.

Hoe ziet de natuur- en milieueducatie bij ons op school er dan uit? Een bloemlezing van activiteiten opgenomen in een jaarkalender.

JANUARI

- Determineerkaarten helpen ons uit te vinden welke vogels onze voedertafel bezoeken! Waar zouden de andere vogels zijn?
- We houden de school goed schoon; de muizen komen de velden af en zoeken een warm plekje. We willen geen muizen in school! Even geen graantafels in school!

FEBRUARI

- We verzorgen twee weken lang een muis (via de NME-dienst). Gelukkig zit deze in een hokje.
- Ja, de eerste krokussen komen op in de schooltuin!
- Groep 7-8 bezoekt een varkenshouderij en een melkveebedrijf in het dorp.
- Zelf kaas maken met een kist van de NME-dienst.
- Van aardappel tot patat; we brengen een bezoek aan een aardappelteler en bakken patatten in de schoolkeuken.

MAART

- Er zwemt een egel in ons vijvertje! We redden hem en maken een wildtrap. Net als die in het Kieldiep voor de school.

APRIL

- De mezen vliegen rond de nestkasten, zouden ze er gebruik van maken?
- Kikkervisjes in de klas.
- Er broedt een zwaan in het weiland achter de school. Uitkijken geblazen!

MEI

- We oogsten de eerste aardbei uit de schooltuin. Smullen!
- Allerlei kriebelbeestjes in de schooltuin.
- Een mierenhotel in de klas en de regenwormenbak geeft uitleg over composteren.
- Wat kun je met een vergrootglas en de zon?
- We krijgen komkommers uit de kas als gezonde snack voor de schoolreis.
- Juf krijgt basilicum- en zonnebloemzaadjes voor haar verjaardag. Die gaan de schooltuin in!
- We houden een slakkenrace. Die met de rode stip op zijn/haar huisje wint.
- We houden een zwerfvuilactie in de buurt.
- Een moeder komt kuikentjes op school laten zien.
- Groep 7-8 doet een roofvogelexcursie en onderzoekt de braakballen die juf in haar schuur vond.
- Groep 1-2 onderzoekt bomen en ontvangt een bomenpaspoort.
- Groep 1-2 doet het 'klein-mannetjes-pad' in de heemtuin van het NME-centrum.
- Groep 5-6 onderzoekt allerlei soorten water en maakt kennis met haar bijzondere krachten.

JUNI

- Het zelfgemaakte insectenhotel krijgt een plek in de schooltuin.
- We brengen een bezoek aan de buurman en zijn biologische zaadteeltbedrijf.
- De feestelijke opening van de kunsttuin. Een aanvulling op de natuur.
- We maken groentesoep met kruiden uit de schooltuin.
- We verzamelen rupsen en de eerste vlinders komen uit in onze vlinderkast.
- Wat zijn de bijtjes weer bezig! Een bezoek aan de imker.

JULI

- De meesjes vliegen uit, wat een prachtige belevenis!
- Wie past er in de vakantie op de goudvissen?
- Een viswedstrijd in het Kieldiep voor de school. Wat doet dat Kieldiep hier eigenlijk?

SEPTEMBER

- De zonnebloemen in de schooltuin raken uitgebloeid.
- We verkopen zaadjes van planten in de schoolwinkel. Ook de buurman brengt biologisch geteelde zaadjes in.
- We bezoeken het recyclingcentrum in de buurt en maken kunst van waardeloos materiaal.
- Het is weer tijd om de bollen te poten.

OKTOBER

- De regenmeter in de schooltuin geeft 4 mm aan. Hoe ontstaat regen eigenlijk? En wat is zure regen?
- De thermometer gaf de eerste nachtvorst aan.
- Wat een boel (verschillende) blaadjes vallen er; we maken een bladbult voor de winterslaap van de egel. Zijn er nog meer manieren om de beestjes de winter door te helpen? We timmeren een voedertafel voor de vogels.

- We maken de schooltuin winterklaar.
- Oh nee! De konijnen hebben kleintjes! Blijkbaar zijn het toch niet allebei vrouwtjes.
- De vogels pikken onze zonnebloempitten. Volgend jaar weer zonnebloemen?
- We vinden de eerste paddenstoelen in de schooltuin.
- We bezoeken een shiitaketeler en maken een lekker maaltje in de schoolkeuken.
- Het lege wespennest wordt verwijderd maar eerst wordt het goed onderzocht door de kinderen.
- De appels zijn rijp. We maken zelf appelmoes.

NOVEMBER

- Het wordt weer veel eerder donker, de lichten moeten aan.
- Brrr, koud hoor! Gelukkig hebben we centrale verwarming in school.
- We maken (zelfgeogste) pompoensoep in de schoolkeuken.
- We maken lampionnetjes maar ook suiker van suikerbieten.
- Het mannetjeskonijn wordt gecastreerd! Anders komt er overbevolking in het konijnenhok.
- We organiseren een statiegeldactie voor kinderen in arme landen

DECEMBER

- Hoor de wind waait door de bomen... Hoe ontstaat wind?
- Kerstkoekjes bakken van zelfgemalen meel.
- Chocolade groeit in warme landen, hoe komt het hier?
- We maken vetbollen voor de vogels in de winter en verkopen ze op de kerstmarkt.
- De vogels krijgen hun eigen 'kerst-voeder-boom' volledig met ballen en rijgslingers.
- Een vegetarische leerling schuift aan bij het kerstdiner.

Wat gij niet wilt dat u geschiedt

Betrokkenheid bij de samenleving start door goed op de hoogte te zijn van zaken die in die samenleving spelen. In de actualiteitenkring bespreken de leraar en de kinderen relevant nieuws met elkaar. Het gaat daarbij om actuele zaken uit de buurt en het eigen dorp tot zaken die op gemeentelijk en ook mondiaal niveau spelen.

Enkele jaren geleden trof groep 3-4 haar schooltuin in miserabele staat aan. De schoolvijver was uit de grond gesloopt, verschillende struiken lagen verspreid over het schoolplein en het weerstation was volledig vernield. Vandalisme had de schooltuin getroffen.

Teleurstelling en boosheid regeerden. Het vernielen van de tuin werd als een persoonlijke aanval ervaren en het nieuws ging als een lopend vuurtje door de school en het dorp.

De kinderen besloten dat de buurtagent gebeld moest worden. Ze nodigden hem uit om de ravage te komen bekijken. De kinderen waren onder de indruk van de buurtagent die natuurlijk in vol ornaat verscheen. Samen met hem schreven ze op wat er vernield was. De agent beloofde een onderzoek te doen. De kinderen en de tuin konden daar natuurlijk niet op wachten. Er werd al weer gedacht aan wat er in de tuin moest gebeuren om verder te kunnen. De vijver was echt stuk en zou vervangen moeten worden. Dat ging geld kosten. Hoe gaan we dat geld bij elkaar krijgen was de vraag.

De klas besloot tot het organiseren van een 'pannenkoekenpauze'. Tijdens de pauze zouden zelfgebakken pannenkoeken verkocht worden aan alle kinderen van de school. Met de winst kon dan een nieuwe vijver aangeschaft worden. Er werd een brief geschreven aan alle kinderen en ouders. Er moest een kookrooster opgesteld worden en een aantal hulpouders geregeld worden. Er werd gekeken hoeveel een vijvertje kost en hoeveel er dus verdiend moest worden. De kinderen werkten goed samen en de actie werd een groot succes. Lange rijen bij de pannenkoekenkraam bevestigden de betrokkenheid van alle schoolbewoners. Een nieuwe vijver werd geplaatst en het is, tot op heden, de laatste keer geweest dat de school last heeft gehad van vandalisme.

Op een vergadering van de ouderraad, enkele weken na de pannenkoekenactie, vroeg een vader zich hardop af waarom zijn kinderen geld moesten betalen (voor de pannenkoeken), terwijl vanden dit op hun geweten hadden. De juf kon alleen maar refereren aan de enorme verontwaardiging van de kinderen: 'Zoiets doe je toch niet, dat zou ik in ieder geval nooit doen.' Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet!

Een helpende hand

Groep 8 organiseerde spontaan een actie voor de slachtoffers van Haïti. Deze actie konden zij binnen enkele uren op touw zetten, doordat zij al enige ervaring hebben met het organiseren en uitvoeren van liefdadigheidsacties. Om het jaar wordt er namelijk in de bovenbouwgroepen een thema rondom een goed doel uitgevoerd. Tijdens deze thema's zamelen de kinderen niet alleen maar, op originele wijze, geld in. De kinderen stellen bij de start van een thema allerlei onderzoeksvragen op en werken deze gedurende het thema uit. Dit doen zij door onderzoek in boeken, op internet, maar ook door gastsprekers uit te nodigen of een bezoek te brengen aan een verwante instelling of bedrijf. Op deze manier komen kinderen niet alleen in aanraking met de problemen van deze wereld, maar trachten zij ook mee te werken aan het verbeteren van deze wereld.

Alle stemmen gelden

De oprichting van de leerlingenraad van de school nodigt kinderen uit om mee te denken over vraagstukken die de school en haar omgeving aangaan. Kinderen hebben een stem en worden serieus genomen. Ze worden betrokken bij beslissingen en gevraagd mee te denken. Zo ervaren ze dat wat zij vinden ertoe doet. Tegelijkertijd leren ze dat 'het hebben van een stem' vraagt om een grote mate van betrokkenheid, verantwoordelijkheid en inzet. Kinderen leren dat ze oog moeten hebben voor wat er mis kan gaan en dat er soms een kritische noot gekraakt moet worden. In de gespreksactiviteiten wordt de kinderen gevraagd een mening te vormen, om deze onder woorden te brengen en hem eventueel te herzien na die van anderen gehoord te hebben.

Kinderen in de midden- en bovenbouw kunnen zich beschikbaar stellen voor de leerlingenraad. Elke groep heeft een vertegenwoordiger. De raad komt enkele malen per jaar bijeen. De onderwerpen die besproken worden variëren van een te organiseren actie, de organisatie van een schoolfeest of (kleine) irritaties waar de kinderen mee te maken hebben.

Door te experimenteren met actief burgerschap en te leren zorg te dragen voor de eigen (maar ook andermans) goede gezondheid, door te oefenen met het handelen vanuit een natuur- en milieubewuste levensstijl helpen wij kinderen hun mogelijkheden te vergroten om als zelfstandig, kritisch en verantwoordelijk burger deel te nemen aan deze samenleving, nu én in de toekomst.

Auteur: Femke Steegstra, directeur van de J. Albrondaschool in Kiel-Windeweer.
www.albrondaschool.nl

Noten

1. 'Hoeveel papier gaat er in een boom?', Bas van Lier, 2010
2. Baba Dioum (Afrikaans natuurkenner)

Bronvermelding

Zone 1, maart 2008: Burgerschapsvorming in Ontwikkelingsgericht Onderwijs, Monique Volman en Wim Wardekker
Zone 1, maart 2010: Zorgen voor de wereld, Bert van Oers
Thema's en Taal, 2004, Bea Pompert.

Hoofdstuk 7

Jenaplanschool de Carrousel

een duurzame voetstap

7

Voetstappen zetten op het plein van jenaplanschool De Carrousel in Gouda is een bijzondere ervaring. De school beschikt namelijk sinds 2008 over een nieuw schoolplein. De teamleden typeren het plein als een natuurlijk speelterrein, ingericht met zoveel mogelijk natuurlijke materialen.

Geen vreemde keus voor een jenaplanschool, die de jenaplanbasisprincipes als richtlijn voor de vormgeving van het onderwijs hanteert. In dit geval gaat het met name om de basisprincipes 9 en 10:

Mensen moeten werken aan een samenleving die respectvol en zorgvuldig aarde en wereldruimte beheert.

Mensen moeten werken aan een samenleving die de natuurlijke en culturele hulpbronnen in verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties gebruikt.

Gevolggevend aan bovengenoemde basisprincipes heeft de school duurzaamheid opgepakt als grote uitdaging. Binnen het team wordt echter geconstateerd, dat het vertalen van deze principes in concrete doelen 'te veel uit de losse pols gebeurt'. Men wil hier meer werk van maken. De Carrousel wil duurzaamheid uitstralen en dus werken aan bewustwording en uitvoering geven aan duurzaamheid in alle beleidsterreinen.

Op initiatief van de Medezeggenschapsraad (MR) is een werkgroep gevormd met vertegenwoordigers van MR, bestuur, directie en ouders, die gaat onderzoeken welke maatregelen genomen kunnen worden om een duurzame school te worden.

Een school:

- die uitdraagt dat zij zich schoolbreed inzet voor een duurzame wereld, rekeninghoudend met de eigen omgeving en de rest van de wereld;
- waar zowel de kinderen als het personeel aandacht besteden aan duurzaamheid, in de eigen school en wereldwijd;
- waar de kinderen actief betrokken worden bij het bevorderen van en het communiceren over duurzaamheid;
- die maatregelen neemt om het schoolgebouw duurzaam te gebruiken en te beheren.

Mooie voornemens, die natuurlijk nog om concretisering vragen. Het is niet alleen van belang om te concretiseren, maar ook om te kijken naar de context waarbinnen de doelstellingen van duurzaamheid een plek hebben.

Het begint feitelijk al met een aantal statements, waarmee de school naar buiten treedt in het schoolplan: ruimte voor diversiteit, voor alle kinderen, voor verschillende kwaliteiten

van kinderen en van de leraren en tenslotte fysieke ruimte om hier iets mee te doen. Deze statements kunnen betrokken worden op de doelstellingen van duurzaamheid door van elke participant te vragen een eigen antwoord te geven op de uitdagingen voor duurzaamheid. Vanuit een innerlijke betrokkenheid mogen toch de beste resultaten verwacht worden.

De werkgroep heeft de opdracht gekregen om 'duurzaamheid te bevorderen', door het nemen van maatregelen op het gebied van educatie, technische maatregelen en het gebruik van milieuvriendelijk materiaal.

Educatie

Voor het onderwijs betekent dit:

- opvoeding in duurzaamheid bevorderend gedrag
- bewustwording van duurzame ontwikkeling

In de praktijk krijgt de opvoeding in duurzaamheid bevorderend gedrag vorm in de volgende acties:

- Bevorderen van concrete gedragsverandering van kinderen en leraren bij gebruik van water, elektriciteit, gas, papier, verbruiksmateriaal en verpakkingsmaterialen.
- Kinderen moeten aantoonbaar duurzamer gaan handelen met behulp van haalbare gedragsregels.
- Leraren en kinderen dienen elkaar op duurzaam gedrag te wijzen.
- Aandragen van bruikbare oplossingen en alternatieven voor duurzaamheid in de school.

Bewustwordingsonderwijs heeft als doel dat de kinderen weten dat duurzame ontwikkeling inhoudt dat je zo leeft dat bronnen niet uitgeput raken, de natuur in evenwicht blijft, de welvaart eerlijk verdeeld is onder de mensen, nu en later, hier en elders. Maar ook dat kinderen ontdekken dat ze zelf keuzes kunnen maken die verschil kunnen uitmaken, beseffen dat ze niet overal invloed op kunnen hebben, kennis hebben van processen die van invloed zijn op duurzame ontwikkeling en processen in het nieuws herkennen die van invloed zijn op duurzame ontwikkeling.

Het team kiest ervoor om, naast het thematisch benaderen van duurzaamheidsontwikkeling, energie te steken in doorlopende activiteiten.

Hierbij moet onder andere gedacht worden aan spelen met dozen, papier scheiden, knutselen met kosteloos materiaal, een tent maken met wilgentakken, het uitvoeren van natuuropdrachten, de organisatie van een sponsorloop om geld voor duurzaamheidsactiviteiten te verdienen, kritisch zijn met energiegebruik bij de verlichting, computers en verwarming.

Bij technische maatregelen denkt de werkgroep aan technische ingrepen als dubbel glas, een beter afgesteld verwarmingssysteem; continue ventilatie- en luchtkwaliteitsmetingen.

Er is onderzoek gedaan naar het gebruik van duurzaam materiaal binnen de school. De voorlopige conclusie is, dat het te kostbaar wordt om het overal toe te passen. Er wordt wel Max Havelaarkoffie gedronken en er wordt fsc-verantwoord papier gebruikt.

Het bewustwordingsproces zal voornamelijk plaatsvinden in het projectonderwijs van de school. Het team heeft een meerjarenplan opgesteld, waarbij de thema's gericht op specifiek duurzaamheid en burgerschap terug te vinden zijn:

Projecten

Projecten die gericht zijn op duurzaamheid komen in alle groepen voor:

In de kleuterbouw denken we aan het Derdewereldproject, lucht, weer, lievelingsdier, kringloop, kinderboerderij, natuurspeeltuin, vlinders, heempad lopen om seizoensverschillen waar te nemen, bijen en de kaasboerderij.

In de Onderbouw aan het Derdewereldproject, Ieskisten NME, van graan tot pannenkoek, vlinders, slakken, egels, en schoolreisjes naar bos, veen- en watergebieden.

In de Middenbouw aan het Derdewereldproject, project duurzaamheid, water en een schoolreisje naar een natuurgebied.

In de bovenbouw aan het Derdewereldproject en thema's als energie, klimaten, religie en handel.

Projecten die gericht zijn op burgerschap komen ook in alle groepen voor:

In de kleuterbouw gebeurt dat in kringen over gebeurtenissen, gesprekken over oorzaak en gevolg, pesten/ruzie en filosoferen met kinderen.

In de onderbouw door het werken met kwaliteitskaarten (eigenwijsjes) en kringgesprekken over samen spelen, alleen zijn, ruzie en groepjes maken.

In de middenbouw houden we nieuwskringen, maken we plattegronden en besteden we aandacht aan instanties en de verkiezingen.

In de bovenbouw wordt ook een nieuwskring gehouden en besteden we aandacht aan actualiteiten als verkiezingen en Prinsjesdag.

Mondiale voetafdruk

Onder de mondiale voetafdruk wordt door De Kleine Aarde, initiatiefnemer van de voetafdruk in Nederland, het volgende verstaan: 'Iedereen gebruikt een gedeelte van de ruimte op aarde. Hoeveel ruimte hangt af van iemands consumptiepatroon. Met de voetafdruk kan in hectares worden aangegeven hoeveel oppervlakte aarde per persoon gebruikt wordt. Als alle bruikbare ruimte op aarde verdeeld wordt over alle mensen en we geven de natuur voldoende ruimte om te overleven, dan heeft elke bewoner gemiddeld recht op 1,7 hectare (ongeveer drie voetbalvelden). De voetafdruk van rijke landen is veel groter dan die van arme landen. Zo heeft Nederland een gemiddelde voetafdruk van 4,7 hectare.

De grootste slag op het gebied van duurzaamheidsontwikkeling wil het team gaan maken met de mondiale voetafdruk.

Het team van de Carrousel heeft besloten om bij de uitwerking van duurzaamheid uit te gaan van deze mondiale voetafdruk, omdat deze iedereen de ruimte geeft om vanuit de eigen voetafdruk een persoonlijk plan te trekken. Het team wil kinderen (maar ook zichzelf en ouders) bewust maken van het feit dat betrokkenen door eigen handelen druk 'uitoefenen' op de aarde.

Door onderzoek en gesprek krijgen kinderen, teamleden en ouders zicht op het eigen handelen met betrekking tot de voetafdruk. In de bijlage is een instrument, dat door kinderen gebruikt kan worden, opgenomen. Dit instrument wordt één keer per twee jaar ingevuld door de kinderen. De ingevulde formulieren vormen de basis voor onderzoek en gesprekken, waarna er mogelijk acties geformuleerd worden om aan het handelen consequenties te verbinden.

In het najaar van 2010 werd in een viering de aftrap gegeven voor het gaan werken met de mondiale voetafdruk.

Je boterhammen meenemen in een plastic zakje geeft een grote voetstap

De voetstap van de school is met behulp van een Australisch instrument door twee ouders berekend en bedroeg 85 hectare, wat overeenkomt met ongeveer 110 voetbalvelden. Over twee jaar wordt de schoolvoetstap weer gemeten, waarbij de hoop is uitgesproken dat deze kleiner is.

Voetstap kinderen

De kinderen hebben een vragenlijst ingevuld met vragen als hoeveel vlees ze eten, hoe ze op vakantie gaan en hoe ze naar school gaan. De maximale score was 130, die overeenkomt met een hele grote voetafdruk. Gelukkig had niemand deze. De kinderen kwamen uit op een gemiddelde voetafdruk van 52.

Bij het berekenen van ieder voetstap kan een nadeel zijn dat kinderen worden aangekeken op het gedrag van hun ouders (voorbeeld: Jan heeft de grootste voetafdruk van de hele school, omdat hij elk jaar drie keer met zijn ouders met het vliegtuig naar verre vakantiebestemmingen vliegt).

Naast het werken met de voetafdruk is gewerkt met het schoolthema 'Energie' in het kader van het traject 'Energieke scholen'. Het bevat een Iespakket voor de groepen 5 tot en met 8. Dit pakket betreft leraren en kinderen bij het onderzoeken van energiebesparende en binnenmilieuveterende maatregelen in schoolgebouwen voor basisonderwijs. De kinderen maken tijdens een introductieles kennis met een CO₂-meter en een energiemeter. Ze worden vervolgens gevraagd zes onderwerpen op het gebied van binnenmilieu en energie binnen de school te onderzoeken:

- team 1: Vocht en vieze luchtjes
- team 2: Stof, viezigheid en geluid
- team 3: Verlichting en zonlicht
- team 4: Stekkers en apparaten
- team 5: Energiegebruik en schone energie
- team 6: Verwarming en isolatie

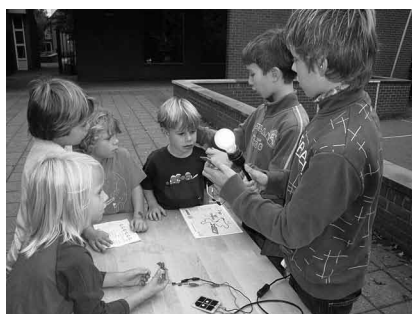

Dit doen ze door middel van eenvoudige scans. Daarna presenteren ze aan elkaar wat goed gaat en wat verbeterd kan worden (tops & tips). Tenslotte selecteert de groep met elkaar minimaal drie maatregelen die de kinderen zelf kunnen uitvoeren en stelt er minimaal drie op die de gemeente/het schoolbestuur zou moeten oppakken. In de vierde les werken de kinderen aan hun presentatie, waarna ze hun verbetertips presenteren aan bijvoorbeeld de schooldirectie, het schoolbestuur, het schoolteam en/of de wethouder.

Met de klas kijken naar energiebronnen: de stoommachine

In de onderbouw is Mr. Finney, prentenboek geschreven door prinses Laurentien, voorgelezen. In de kleuter- en onderbouw zijn verder de eigen voetstappen gemaakt en onderzocht en zijn er allerlei proefjes gedaan om alternatieve energiebronnen te bekijken, zoals windenergie, zonne-energie, waterkracht en luchtdruk.

Bovenbouwers leggen aan onderbouwers uit hoe je met zonne-energie beweging kan krijgen (Helaas scheen de zon niet)

Presentatie in de klas van de tops en tips voor de school

Om iedereen de gelegenheid te geven en uit te dagen om de school duurzamer te maken, heeft een kunstenaar (een ouder van de school) een ideeënbus in de vorm van een voetstap gemaakt, waarin na verloop van tijd wel honderd ideeën waren gestopt. Er waren drie soorten ideeën:

- ideeën die echt veel geld kosten (zoals zonnepanelen);
- ideeën om het gedrag te veranderen
- ideeën die op school uitgevoerd kunnen worden en ook niet zo heel erg duur zijn.

Enkele ideeën waren: goed stampen op de mat om al het zand van je schoenen te stampen. Dan hoeft er minder gestofzuigd te worden en dat bespaart weer energie. Een hele dag stil zijn, zodat je minder CO2 gaat uitademen, een ruilbeurs organiseren en broodtrommels uitdelen aan kinderen die nieuw op school komen. In de ideeënbus zaten ook heel veel ideeën om het gedrag te verbeteren, zoals op de fiets naar school gaan en het licht uit doen.

Uiteindelijk heeft de leerlingenraad het best uitvoerbare idee gekozen en zo komen er in de wc's sensoren, waardoor het licht automatisch uit gaat.

De leerlingenraad zal met behulp van al deze ideeën 'De tien voetstappers' samenstellen. Dit is een lijst met gedragsregels rondom duurzaamheid, die net als de pleinregels worden opgehangen en waar iedereen zich aan wil gaan houden.

In de afsluitende viering van dit project werd verteld hoe groot de voetstap van de school en van de kinderen was. Na het toelichten van een paar leuke ideeën werden het beste idee dat de leerlingenraad heeft uitgekozen en het beste idee dat door de gemeente is gekozen bekend gemaakt.

De lege en volle ideeënbus

Bekendmaking beste idee bij de viering

De school heeft uiteindelijk de adviezen aan de wethouder van milieu en het schoolbestuur overhandigd. Ter stimulering ontving de school een bedrag om voor duurzaamheidsactiviteiten in te zetten.

Naast de uitvoering van het beste idee wordt een aantal ideeën onderzocht op realiseerbaarheid, zoals het dichtmaken van raampunten, het gebruik van groene stroom, het lager zetten van de verwarming, het gebruik van lampen op een minimumniveau (spaarlampen, lamp minder aan) en het scheiden van plastic.

Terugblikkend op het project en de aanpak van de voetafdruk zijn twee aanbevelingen te formuleren.

- Onderzoeken of er een Nederlands instrument ontwikkeld kan worden om de voetstap van scholen te meten (in plaats van het Australische instrument)
- Het gehele project is gedragen door twee enthousiaste teamleden, waarbij vastgesteld kan worden dat het team en de directie in een eerder stadium ingeschakeld hadden moeten worden, waardoor het project breder gedragen werd.

Nu is het zaak om een plan op te stellen om de verworvenheden te borgen.

Jaap Meijer (projectleider)
m.m.v. Femke Goossens en Marijke Zeeman
stamgroepleidsters Jenaplanschool Carrousel in Gouda
www. Carrousel.nl

Voor informatie
www.energiekescholen.nl
www.mrfinney.nl

Zelf een voetafdruk meten?
<http://www.voetenbank.nl/UwVoetafdruk.htm> (volwassenen)
<http://www.voetenbank.nl/materiaal.htm#jongerenscan> (kinderen)

Hoofdstuk 8

Freinetschool Heerlen

investeren in krachtig leren

Duurzaam leren staat voor leren, dat bijdraagt aan maatschappelijk en sociaal functioneren; het leren dat ontstaat door te participeren. In dit artikel beschrijven we op welke wijze wij, binnen het Freinetonderwijs, niet als project, maar als bewuste houding ten opzichte van het 'groeierende' kind, een bijdrage leveren aan duurzaam leren.

Een leven lang levend leren

Het onderwijs op onze school is gericht op leersituaties die betekenisvol zijn. Wij vinden het belangrijk dat kinderen leren uit begrip, inzicht en beleving; het diep leren. Techniek en oefening staat ten dienste van het doel. Leren vanuit echte situaties en vanuit complexe, uitdagende vraagstukken draagt bij tot gemotiveerd leren, zodat leren doorgaat, ook na de schoolse periode. Levend leren en genieten van het resultaat.

De kinderen van onze school kunnen binnen en buiten school actief bijdragen aan de vormgeving van een duurzame toekomst. We leren kinderen vaardigheden, waardoor ze een bewuste houding ontwikkelen ten aanzien van de mens (respect en zorg voor elkaar) en de omgeving, bestaande uit natuur/milieu en alles waar mensen waarde aan toekennen (gebouwen, kunst en cultuur). We leren kinderen om zelf te denken, ze hebben inspraak, medezeggenschap, voeren dialogen en (deels ook) zelfbesturing. Sociale en morele aspecten dragen bij tot democratisch burgerschap in en om school. Voor nu en voor later.

Leraren met hun persoonlijke waarden, betrokkenheid, competentie, passie en professionaliteit, vormen het Freinetteam op onze school. Cruciaal en waardevol is de 'kracht van de leraar'. Ieders bijdrage in onze lerende organisatie, gericht op samen doelen stellen voor de toekomst, draagt bij tot duurzame ontwikkeling. Bewuste aanpak draagt bij tot gerichte expertise, waardoor de onderwijskwaliteit toeneemt. Teamspirit en talentontwikkeling versterken elkaar.

Duurzaam investeren in menskracht en ontwikkeling van het onderwijs vraagt om een bestuur dat aandacht heeft voor onderwijskundig beleid, gericht op opbrengsten voor het kind en voeding biedt aan vernieuwende activiteiten. De mogelijkheid om te participeren in netwerken, de inspirerende studiedagen en het aanbod betreffende ontwikkeling en ondersteuning wordt door onze school als een zeer waardevolle investering gezien. Het gedachtegoed van 'natuurlijk leren' (Jan Jutten), 'brein en leren' (Jelle Jolles) en 'duurzaam leren' (Otto Scharmer), sluit nauw aan bij het gedachtegoed waar onze Freinetschool voor staat: een leven lang levend leren.

■ Kernwaarden

Ons profiel wordt gekenmerkt door vijf kernwaarden.

Welbevinden

Je goed voelen en open staan voor nieuwe ervaringen zijn belangrijke vertrekpunten voor een positief zelfbeeld. Ieder kind is uniek en kan/mag eigen talenten ontwikkelen. Uitgaande van de totaalontwikkeling, met accenten die kinderen zelf leggen, bouwen we verder op de kennis van het kind. Op onze school is aandacht voor hoofd, hart en handen.

Betrokkenheid

Betrokken kinderen staan open voor nieuwe dingen, een belangrijk uitgangspunt om effectief te leren. Met respect voor zelflerend vermogen, wordt de ontwikkeling van het kind gevolgd, gestimuleerd en gedocumenteerd. Wanneer het kind eigenaar is van het leerproces, nieuwsgierig om te leren, kunnen we samen hoge doelen stellen. Op onze school is veel aandacht voor levend leren, vanuit interesse van kinderen.

Gelijkwaardigheid

Kinderen die zich gelijkwaardig voelen, staan meer open voor elkaar. Iedereen is anders, maar wel gelijkwaardig. Het aantoonbaar werken vanuit respect voor verschillen heeft ertoe geleid dat onze school, als eerste basisschool in Nederland, het predicaat Artikel 1 school, gebaseerd op het gelijkwaardigheidsprincipe, verdiende. De kinderen noemen onze school een vriendschool.

Sociale gerichtheid

Door sociale vaardigheden vroeg eigen te maken, hebben kinderen een voorsprong in het latere leven. Het leren geven en ontvangen van feedback, maakt het kind en de groep sterk. Dat iedereen zichzelf kan en mag zijn, draagt bij tot een fijne sfeer. Bewustwording van persoonlijke kenmerken en interpersoonlijke omgangsstijlen is op onze school een belangrijk aandachtspunt. We werken, vertaald naar de figuren van Winnie de Poeh, vanuit dans en beweegbeleving aan interactieposities, gerelateerd aan 'de Roos van Leary'.

Maatschappelijke betrokkenheid.

Kinderen, die bewust omgaan met medemens en de wereld, kunnen in die wereld hun uitdaging vinden. Door betrokkenheid leren kinderen hun waarden en normen zelf verder

te ontplooiën. Niet opgelegd, maar vanuit ervaring en leerproces. We denken daarbij aan het opkomen voor elkaar en anderen, respect voor natuur en milieu, maatschappelijke werkelijkheid en participeren/ meebesturen in de eigen omgeving. Ze zullen meer gericht zijn op democratische, culturele, creatieve, technologische, ondernemende en innoverende ontwikkeling.

■ Basisbehoeften

Uit de vijf kernwaarden blijkt dat leerlingparticipatie, gericht op bewustwording, een belangrijke plaats inneemt in ons onderwijs. Hieraan koppelen we de drie basisbehoeften: competentie, relatie en autonomie, als voorwaarden om te komen tot krachtig leren. Deze drie basisbehoeften samen, bepalen het pedagogisch klimaat, dat aan adaptief onderwijs ten grondslag ligt. Het didactisch, organisatorisch en pedagogisch inrichten van ons onderwijs, is afgestemd op deze basisbehoeften. In de volgende omschrijving zullen we de koppeling van onze kernwaarden en basisbehoeften weergeven.

Competentie

Onder de basisbehoefte competentie wordt verstaan dat kinderen ontdekken dat ze de taken die ze moeten doen aankunnen en dat ze ontdekken dat ze steeds meer aan kunnen. We willen een producerende leer-houding bewerkstelligen. Het kind wil weten waarom en waarvoor het leert. De leraren stimuleren tot vragen stellen, ervaringen delen en het op verschillende manieren tot oplossingen te komen. Samen doelen stellen en kinderen bij hun leerprocessen betrekken. Door te leren vanuit intrinsieke motivatie, een betekenisvolle context en door het gericht kunnen toepassen van vaardigheden, is leren herkenbaar voor het kind én toepasbaar in nieuwe situaties. Het onderwijs op onze school staat dicht bij het kind, bij elk uniek talent.

Relatie

Onder de basisbehoefte relatie wordt verstaan dat kinderen zich geaccepteerd voelen, weten dat ze erbij horen en zich welkom en veilig voelen. We werken aan een geaccepteerd en

veilig groepsklimaat, waar iedereen belangrijk is en ertoe doet, hetgeen de eigenwaarde versterkt. Verder vinden de leraren, naast het goed omgaan met verschillen, het inzetten van verschillen een evenzeer belangrijk aandachtspunt binnen het onderwijs. Democratische levenskunst berust op tolerantie, dialoog en onderhandeling. Het veronderstelt kwaliteiten als zorgzaamheid, inlevingsvermogen, onafhankelijk denken en eerlijkheid.

Autonomie

Onder de basisbehoefte autonomie wordt verstaan dat kinderen weten dat ze hun (leer)gedrag (in elk geval voor een deel) zelf kunnen sturen. Kinderen worden gestimuleerd om zelf te denken en keuzes te maken. Bewust worden van eigen verantwoordelijkheid, waardigheid en menselijkheid is van belang bij zelfbestuur. De leraar alleen is niet de bepaler, deze rol wordt gedeeld met de kinderen. Durven loslaten en vertrouwen hebben in het lerende kind, is naast het begeleiden, bewaken, waarderen en verder helpen, een essentiële houding voor een Freinetleraar.

■ People, Planet, Profit

Als leren en werken vanuit de leefwereld van de kinderen belangrijk is, maken ze verbinding met de wereld om hen heen. Duurzame ontwikkeling begint bij hen.

People

De opvoeding op school vindt plaats in democratisch/coöperatief overleg. Het oefenen van de democratie in de school en in de klas, waarin veel ruimte aan kindparticipatie wordt gegeven, moet herkenbaar zijn in de besluitvormingsprocedures in de groepen en in de school. De leraar stimuleert kinderen om kritisch na te denken over hun opvattingen en gedrag en om daarover in de groep te communiceren. De Freinet technieken 'klassenvergadering' en de muurkrant 'vragen, feliciteren, bekritisieren', worden hierbij bewust ingezet. De leraar ziet hoe de kinderen met elkaar omgaan en wat dat voor gevolgen heeft voor hun welbevinden. De sfeer in de groep en de omgang met elkaar zijn continu aandachtspunt. De kinderen leren van de ervaringen van andere kinderen, volwassenen en culturen. De leraar draagt er zorg voor dat de kinderen in aanraking komen met verschillende culturen en kennisbronnen, waarbij schoolcorrespondentie en excursies een belangrijke rol innemen. Er wordt met schoolcorrespondentie gewerkt om kinderen vanuit verschillende leefsituaties (en in verschillende landen) met elkaar in contact te brengen.

Daarnaast spelen op onze 'kleurrijke' school verschil in culturen en gebruiken een belangrijke rol. Jaarlijks terugkerende schoolactiviteiten zijn het interculturele zomerfeest en

het internationaal voorleesontbijt. Ook besteden we aandacht aan recht/onrechtvaardigheid, gelijkheid/ongelijkheid van de mensheid om ons heen. Jaarlijks terugkerende schoolactiviteiten zijn de anti-racismedag en de rechten van het kind.

Planet

Het vormen en doorgeven van waarden vindt zowel binnen als buiten school plaats. De natuur, de cultuur en vrijetijdsomgeving van het kind is van belang bij het leerproces rond duurzame ontwikkeling.

De naturomgeving

Het aanleren van vaardigheden en een betrokken houding ontwikkelen, kinderen voor de natuur interesseren, het vrije onderzoek, het ondernemen van actie en het maken van keuzes, begeleiden kinderen ook naar een bewuster (milieu)gedrag.

Het schoolleven wordt in freinetgroepen gevoed door verschillende bronnen:

- De ervaringskennis over hun omgeving die de kinderen zelf meebrengen, als uitkomst van onderzoek of gewoon spontaan geuit in hun levendige verhalen, vrije teksten, verslagen en meegebrachte voorwerpen.
- 'School'wandelingen, excursies en directe deelname aan het leven buiten school door verschillende activiteiten.
- School'plannen' rondom duurzaamheid, waarbij kinderen een actieve rol innemen zijn bijvoorbeeld bij het inzamelen van gescheiden afval, bewust omgaan met hergebruik (broodtrommels en drinkbekers), lopend of fietsend naar school, duurzame energie, de klassen- en schooltaken.
- Jaarlijks terugkerende schoolactiviteiten zijn het lentefeest, met altijd een natuuronderwerp, de samenwerkdagen, met onderwerpen als duurzaamheid, kunst, groen en de natuur en milieu educatie (NME) activiteiten. Ook kleinschaliger aanpak, zoals het werken in het ontdeklokaal, de technieklessen, het werken in de kindkeuken behoren tot terugkerende activiteiten en dragen bij tot bewustwording van de natuurlijke omgeving.

De culturomgeving

Het bewust werken aan een wisselwerking tussen school en omgeving is een onderdeel van onze (cultuur) educatieve aanpak en herkenbaar binnen het freinetonderwijs. De relatie met kunst, cultuur, architectuur, sport/bewegen, spel/spelen, bibliotheek, musea, muziek, theater, bioscoop en clubs maken de omgeving van het kind en het kind participant van de omgeving. We werken aan een goede relatie met aanbieders, opleidingen en scholen, maar gaan ook regelmatig en bewust naar voorzieningen en werkplaatsen in de omgeving.

Bewust gekozen activiteiten zijn het werken in de ateliers middels werkrotondes, samenwerkmiddagen middels gekozen workshops op schoolniveau, 'gastlessen' in school, presentatie in school en omgeving, excursies en het bezoeken van musea en cultuur-evenementen.

Profit

Door kinderen verantwoordelijkheden te laten nemen, leren zij het handelen als ondernemende burgers, met alle rechten en plichten daaraan verbonden. Het verstandig keuzes maken en omgaan met vrijheden hoort per definitie bij een ondernemende school, zoals onze freinetschool.

Proefondervindelijk verkennen vanuit eigen interesses, maar ook met hulp van technieken en vaardigheden. Zo werken wij bijvoorbeeld in elke klas met een klassenkas. De kinderen leren beslissingen te nemen, waarbij ook rekening wordt gehouden met de gevolgen daarvan voor henzelf en hun omgeving. Het oplossen van vraagstukken uit de dagelijkse schoolpraktijk, keuzes maken in voor kinderen zinvolle contexten, spanningsveld tussen mens en milieu, tussen welvaart en welzijn komen regelmatig aan bod. Initiatieven leren nemen, overleggen met groepsgenoten, bedenken van acties en dat koppelen aan de klassenkas, maakt kinderen bewust van budgetteren, maar ook van besluiten nemen, plannen uitwerken, feedback geven en vragen stellen.

Kinderen serieus nemen in het mee besturen van het klassen- en schoolleven, draagt bij tot actief burgerschap en sociale integratie. Kinderen besturen graag mee binnen school en haar omgeving. Zo maken kinderen deel uit van de klassenvergaderingen, schoolfeestwerkgroepen, de schoolkrantredactie, buitenspelbegeleiding en schoolpresentaties. Maar ook buiten school hebben onze kids graag een bewuste rol in het meebesturen van hun omgeving, zoals het vertegenwoordigen van het kindercollege. Echte en serieuze taken, voor echte en serieus bevonden burgers.

Regisseur van de eigen toekomst

In het onderwijs wordt steeds meer gewerkt aan een opbrengstgerichte cultuur. Op onze school zien wij opbrengstgericht werken als middel en niet als doel op zich. We zetten dit

middel in om voortgang in beeld te brengen en de daarbij bijhorende doelen te stellen op kind-, groeps-, en schoolniveau. We betrekken kinderen zo veel mogelijk bij hun eigen leerproces en stellen samen hoge, maar realistische doelen.

Naast de basisvaardigheden proberen we ook de moeilijkere meetbare opbrengsten in beeld te brengen. Samen zoeken we naar de rijke mogelijkheden en de beste kansen voor elk kind. Wij zijn ervan overtuigd dat het verbinden van passie en prestatie van invloed is op kwaliteit van leren en leven.

Wat wij kinderen willen meegeven is een kansrijke toekomst met kritische mensen, die een eigen verantwoordelijkheidsbesef hebben ontwikkeld. Het kind als de regisseur van zijn eigen toekomst.

Een zaak van alle vakken en groepen

Duurzame ontwikkeling is op onze school geen project, of een losstaand iets. Duurzame ontwikkeling is het bewustwordingsproces van het kind, gericht op de omgeving en op de toekomst. Omdat wij als freinetschool uitgaan van totaalonderwijs, is werken aan duurzame ontwikkeling een zaak van alle vakken.

Freinetonderwijs ontleent haar naam aan Célestin Freinet, een franse onderwijzer, die (rond 1920) een grote kloof constateerde tussen het droge leerwerk op school en de actualiteit van het leven. Leer- en leefervaringen werden met elkaar verbonden, het leren werd meer van het kind, waardoor een betere motivatie werd bewerkstelligd.

In de leer- werkomgeving van Freinet staat werk ten dienste van de ontwikkeling van individu en groep. Door het toepassen van freinettechnieken is het goed mogelijk om betekenisvol leren te realiseren, net als zinvol werken en geïnspireerd leren.

Een freinetklas is overzichtelijk en gestructureerd ingericht, om coöperatief leren te kunnen realiseren. Er zijn vele werkhoeven en ateliers, om levend leren vorm te geven. De kinderen zijn medeverantwoordelijk voor de inrichting en het op orde houden van het lokaal. Het leren medeverantwoordelijk te zijn kost tijd. Maar het is een verantwoorde en duurzame investering.

Freinets ideeën hebben een waardevolle betekenis voor het onderwijs van vandaag. Zijn opvattingen en werkwijzen vormen de basis voor een realistisch ontwikkelingsgericht onderwijsconcept, waarin zinvol werken en geïnspireerd leren uit de verf komen. Dit is van blijvende waarde, vooral in een tijd waarin de motivatie om te leren behoorlijk onder druk blijkt te staan. Bewust wordt vanaf dag één in de freinetgroepen aandacht besteed aan de wereld om het kind en de grip op die wereld, die steeds groter wordt. Wereldburgerschap begint in de naaste omgeving van het kind. Het kind krijgt met steeds grotere en wereldse vraagstukken te maken. Veel wereldonderwerpen krijgen ook al aandacht in de groepen van jongere kinderen, die net zo betrokken zijn als de oudere kinderen op onze school. Een mooi voorbeeld hiervan is het werken met kunstenaars over de rechten van het kind. Het gekozen recht per groep, stond dicht bij het inlevingsvermogen, dat paste bij het belevingsniveau van de betreffende groep.

Duurzame ontwikkeling

Een kennisdomein is een instrument om kennis te bundelen op zowel beleidsmatig als beheersmatig gebied. Het gaat om een cruciaal expertisegebied van specifiek belang. Betekenisvol leren betekent vaardigheden uit verschillende kennisdomeinen grip laten krijgen op de omringende werkelijkheid. Duurzame ontwikkeling heeft dus relatie met verschillende kennisdomeinen.

De relatie en invloed van de omgeving staat in wisselwerking met elkaar. Zo zijn bebouwing, winkels, gebouwen, andere scholen, de natuurlijke omgeving en de infrastructuur een min of meer bepalende factor voor de omgeving van het kind.

Het mooist is natuurlijk als er een goede relatie wordt opgebouwd met het omgevingsgebied, zodat er een wisselwerking en de mogelijkheid tot beïnvloeden ontstaat. Zo zijn er al verschillende initiatieven genomen en acties ondernomen, hetgeen resulteerde in het versterken of iets kunnen betekenen voor elkaar.

Enkele voorbeelden waarbij de hele school betrokken was:

- De samenwerkmiddagen over het thema 'de fiets' resulteerden in het plaatsen van een fietsstalling door de gemeente, na inzet van ouders en kinderen. Nu komen veel meer kinderen met de fiets. Genodigden, ouders en kinderen bezochten onze afsluitende tentoonstelling.
- Het kunstbouwpakket, aan ons cadeau gegeven door de gemeente als blijk van waardering voor onze jaarlijkse deelname aan het kindercollege, werd in samenwerking met de Praktijkschool gerealiseerd. Er staat nu een prachtige houten reus, de Cosmogolem, op ons plein, met een luikje als hart, waar alle kinderen uit de buurt hun hartenwens aan kunnen toevertrouwen.

- De samenwerkmiddagen over 'duurzaamheid' werden mede ondersteund door een kunstenaar uit de vrije sector en een stagiaire van de kunstacademie. We leerden van duurzaam bouwen met bamboe tot het bewust verbruik van energie en bewust gebruik van onder andere papier op onze school. Veel mensen uit de omgeving bezochten onze expositie.
- Onze kinderen presenteren voor een TV programma de principes, waar we als Artikel 1 School voor staan.

- We zijn als school uitgenodigd een bijdrage te leveren aan activiteiten in het kader van de 'Culturele Hoofdstad'. We gaan werken met kunstenaars aan een schimmen- en schaduwtheater.
- In samenwerking met Natuur en Milieu Educatie gaan we werken aan 'energiek leren en duurzame ontwikkeling' in een groene schoolomgeving. Een driejarig traject, waar samenwerking tot stand komt met een vmbo-school uit onze omgeving en de Hogeschool Zuyd. Het ligt aan de ontwikkeling van het project, welke instanties nog betrokken worden.

Het borgen van leerelementen

Voorbeelden van mooie leerervaringen en elementen die we ontwikkeld hebben willen we als een rode draad bewust en blijvend herkennen in de dagelijkse praktijk.

People

- Het blijven uitstralen dat we een vriendschool zijn in relatie met Artikel 1.
- Het dagelijks bewust omgaan met verschillen en het gelijkwaardigheidsprincipe.
- Jaarlijks sturen we een verantwoording naar de organisatie van Artikel 1, waarin de activiteiten zijn opgenomen die de school heeft ondernomen om het predicaat te mogen verlengen.
- Het blijven werken aan sociale competenties, met de 'Roos van Leary' als instrument.
- Het beleefde dagelijks omzetten in actie.
- Maandelijks een nieuwe vaardigheid centraal zetten. In de groepen aan de gevisualiseerde versie denkgewoonten en interventies koppelen.
- Het blijven werken aan kindparticipatie en coöperatief, democratisch overleg.
- Dagelijks inzetten van de bijhorende freinettechnieken zoals de muurkrant, de vergadering en presentaties.
- Het borgen gebeurt in principe door de kinderen zelf, omdat ze zelf bewaken dat het in de dagtaken wordt opgenomen.

Planet

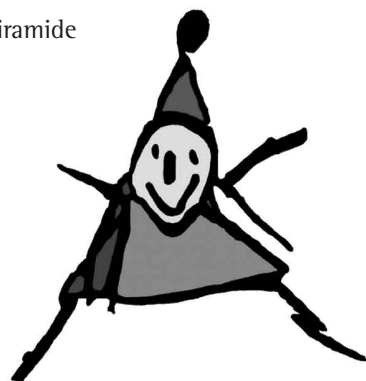
- Het blijven investeren in het bewustwordingsproces van het kind in haar (natuurlijke) omgeving.
- Dagelijks momenten creëren waarin bespreken, onderzoeken, verwonderen, ervaringen delen en vragen stellen aan bod kunnen komen.
- Borgen door jaarlijks met elkaar het belang van de visie op diep leren aan de orde te stellen.
- Freinetscholen delen ervaringen en inzichten met elkaar via publicaties en studiedagen. Ze maken elkaar deelgenoot van de manier waarop ze met de freinettechnieken werken en geven elkaar hierop feedback. Borgen door jaarlijks met het hele team de landelijke freinetstudiedag te bezoeken.
- De ontwikkelde educatieve aanpak blijven integreren in ons onderwijs; bewust netwerken met nieuwe omgevingspartners.
- Borgen door jaarlijks met de ICC-er de aanpak te evalueren en nieuwe plannen af te stemmen.

Profit

- Het blijven zoeken naar en het borgen van activiteiten, waarbij kinderen serieus worden genomen en leren verantwoordelijkheid te nemen.
- Wekelijks werken de groepen met de klassenkas. Jaarlijks wordt dit middel geëvalueerd.
- Door op schoolniveau te werken met cyclische modellen worden de geïmplementeerde items geborgd en ontstaan nieuwe beginsituaties ter verdieping of verandering. Het dagelijks investeren in het ontwikkelen van een bewuste (leer)houding bij onze kinderen, impliceert investeren in duurzame ontwikkeling.

Investeren in levend leren = investeren in de toekomst

Auteur: Thea Penders, directeur Freinetschool De Piramide
www.obs-piramide-freinet.nl

Hoofdstuk 9

De WerfKlas

Wij hebben de aarde niet gekregen van onze ouders, maar geleend van onze kinderen.

In Culemborg staat het WerfHuis in de ecologische wijk EVA-Lanxmeer een sociaalecologisch experiment. Wonen en werken worden in het WerfHuis gecombineerd. Het is zoveel mogelijk gebouwd naar ecologische principes, terug te vinden in de materiaalkeuze, de manier van verwarmen en de warmwatervoorziening.

De WerfKlas is een kleine school en één van de gebruikers van het WerfHuis. Er zijn ongeveer 35 kinderen die worden begeleid door drie leraren. De kinderen zijn verdeeld over een kleuterklas en een zogenaamde 'grote' klas. Voor de kleuters is er een kleuterjuf. Alle leraren zijn opgeleid aan Hogeschool Helicon, de pedagogische academie voor Vrije schoolleraren.

De bron van waaruit we werken ligt in het antroposofisch mensbeeld. Dit betekent onder andere dat we het onderwijs zo proberen in te richten dat hoofd, hart en handen (ofwel het denken, voelen en het willen) worden aangesproken bij het kind. We gaan er van uit dat kinderen via het zelf ervaren tot een oordeel en tot begrip kunnen komen. Wij kunnen hen wel helpen om zoveel mogelijk ervaringen op te doen, we zijn er echter van doordrongen dat iets begrijpen een puur individuele activiteit is. Willen we dat de kinderen dingen begrijpen, dan zullen we dusdanige activiteiten moeten aanbieden dat het 'kwartje kan vallen'. Dat betekent dat de leeractiviteiten vele aspecten zullen moeten kennen. Ieder kind leert immers op zijn eigen manier.

We gaan er ook van uit dat een kind alleen leert als het verbinding voelt met het onderwerp of met de activiteit. Die verbinding komt tot stand via de eigen interesse van het kind of via de interesse van de begeleider, opvoeder en/of leraar. Wij merken vrijwel dagelijks dat wanneer wij enthousiast over iets zijn, of vanuit verbinding ergens mee bezig zijn, kinderen al gauw mee willen doen. Zo ontstaan er rages, zowel ingezet door de kinderen (knikkeren, hutten bouwen, tekenen) als ingezet door de leraar (in ons geval bijvoorbeeld tuinieren, figuurzagen, het tovertouwje, geografische kaarten tekenen, schoonschrijven). We zoeken ook de verbinding in de tijdsduur van de lessen. De kinderen krijgen periode-onderwijs. Dat wil zeggen dat we elk vak (rekenen, taal, heemkunde, zaakvakken) steeds in een periode van vier weken geven, dagelijks van negen tot kwart voor elf. Zo kun je je zowel als leraar als als kind echt helemaal verbinden met een onderwerp en treedt er daadwerkelijke verdieping op. Na die vier weken mag het onderwerp rusten, tot rijping komen en bezinken.

Voor ons zijn de manier waarop de rages ontstaan het bewijs dat de leraar en opvoeder verantwoordelijk is voor de manier, waarop het kind omgaat met zijn omgeving. De omgeving bestaat uit de fysieke omgeving (gebouwen, het groen, meubilair, materialen), de

sociale omgeving (de medemensen) en de spirituele omgeving (gedachten, ideeën, normen en waarden).

Ooit las ik: 'Wij hebben de aarde niet gekregen van onze ouders, maar geleend van onze kinderen.'

Een geschenk aannemen is een hele kunst. Maar een geschenk impliceert ook dat de ontvanger vrij is om er dat mee te doen wat hij wil. Vind je het niet mooi dan gaat het in de kast, naar het kringloopcentrum of in de prullenbak. Wanneer je echter iets leent van een ander, vraagt dat een zorgvuldige omgang met het geleende. Aandacht, zorg en respect zijn daarbij de sleutelwoorden. Ga je er vanuit dat je de aarde leent van de generatie die na je komt, dan verdient de aarde ook die aandacht, zorg en respect. En omdat het leven niet op houdt na het leven van je kinderen zullen de kinderen moeten leren om minstens zo zorgvuldig met hun omgeving om te gaan.

Wat wij proberen in ons onderwijs, in het omgaan met de kinderen, maar ook in het omgaan met de materialen, de buitenomgeving en de ouders is om dat zo te doen dat het de moeite waard is om het na te doen. We besteden zorg aan een bezielde, doorleefde lesinhoud, bijvoorbeeld in de vorm van een mooi verhaal. We vragen van de kinderen om zorgvuldig in hun schriften te werken. We zorgen voor een opgeruimde klas, een jaartafel en verse bloemen.

Ruzies krijgen de aandacht die ze verdienen. Naar elk kind wordt geluisterd. Mocht er een consequentie aan ongewenst gedrag verbonden moeten worden, dan zoeken we naar iets wat zinvol is.

We besteden veel aandacht aan gesprekken met de ouders over het kind, onze uitgangspunten en het ouderschap.

Een van onze uitgangspunten is dat je als volwassene alleen dat kunt opvoeden bij de kinderen wat je bij jezelf hebt opgevoed. Als ik mijn voeten nooit veeg, of papiertjes zo- maar op straat gooi hoe kan ik dan van een kind verwachten dat het wel zijn voeten veegt en afval in de prullenbak gooit? Als ik met mijn aandacht bij iets anders ben dan in het moment, hoe kunnen we dan van een kind vragen dat het zich concentreert?

Verbinding, aandacht, zorg, respect en zelfopvoeding, een hele lijst! Toch maakt dat het werken met kinderen zo bevredigend. Als een in wezen ongevormd kind met zijn tong uit zijn mond heel zorgvuldig aan het schoonschrijven is, wat een vreugde! Of als de kinderen na een kwartiertje touwtje springen met rode blos op de wangen vol vreugde de klas in komen en vragen: 'Wat gaan we vandaag doen, juf?' Wat een zin! Wij vinden het belangrijk dat wat we doen zin heeft en dat we er zin in hebben.

Vernieuwend onderwijs

Vernieuwing heeft te maken met het oude achter je laten en iets nieuws, iets anders proberen. Vernieuwing ontstaat vaak pas daar waar een tijdje niks was, waar je het even niet meer weet. Het is een zoektocht, vergelijkbaar met een verhuizing: Je pakt je spullen in en beslist wat je nog wil houden en wat weg kan. Dan kom je in een nieuwe ruimte, alles is nog open. Het is echt zoeken naar de meest handige plek. Het duurt een tijd voor alles zijn vaste plaats vindt. En vaak grijp je nog mis, opeens staan de borden in een andere kast! Een verhuizing, een vernieuwing houdt je scherp. Er is van alles mogelijk in

die open ruimte. Wij proberen veel open ruimte in de dag te laten. Open ruimte die de kinderen zelf kunnen vullen. Geen programma waaruit ze moeten kiezen, maar 'Vrij Initiatief': spelen, iets lekkers bakken, hutten bouwen, tuinieren, lezen, tekenen, doorwerken in je schrift; het is allemaal mogelijk.

Verder bieden we een aantal activiteiten aan waar een leraar zelf enthousiast over is, zoals paardrijden, Spaans, figuurzagen, handwerken, Frans en musiceren. Daar mogen kinderen aan meedoen die er zin in hebben. Het hoeft echter niet.

Een deel van de dag is er onderwijs wat wij als leraren aanbieden. Daarbij moet ieder kind verplicht aanwezig zijn. Dit deel proberen we zo in te richten dat de kinderen er ook aanwezig willen zijn, omdat ze de zin er van in zien. Maar ook daar zoeken we steeds naar de 'open ruimte', doordat de lesinhoud op verschillende manieren verwerkt kan worden: schrijven, tekenen, boetsen, handelen of vertellen.

Wij bieden lesstof aan omdat de leraar ons inziens verantwoordelijk is voor een deel van het leren van de kinderen. Als je kinderen alleen hun eigen weg laat volgen, zijn ze zich niet altijd bewust van de vele andere wegen die er ook zijn. Als een kind nog nooit van de Edda heeft gehoord hoe komt het dan in aanraking met die verhalen? Als niemand vertelt hoe handig een staartdeling is, hoe kom je daar dan achter? Wij proberen een evenwicht te vinden tussen je eigen weg en de vele spannende zijwegen, omwegen en parallelwegen.

Duurzame ontwikkeling

We houden ons dagelijks bezig met het bewustzijn over de ecologische, economische en sociale gevolgen van het menselijk handelen. Voor kinderen gaat het daarbij vooral om de verbinding met de directe wereld om hen heen, de wereld waarin ze leven, leren, werken en met elkaar omgaan.

Verbinding kun je maken als je ergens enthousiast over bent (geworden). Daarin leef je kinderen voor in het goede en het mooie. Dat maakt het leven de moeite waard. We willen een beeld oproepen van de aarde, waarmee kinderen zich willen verbinden en geen beeld van afschuw. Het is van belang dat een kind kan zeggen: 'Ja, hier wil ik leven, hier wil ik mee omgaan.' Daarom vertellen we over de schoonheid van de natuur, over het samenleven in de bijenkorf, over wat dieren en mensen kunnen. We vertellen welke arbeid er nodig is om te zorgen dat je hagelslag op je boterham kunt doen of een kopje thee kunt drinken. We vertellen over de geschiedenis van de mensheid van het oer-Indië tot nu.

En dat alles steeds weer in relatie tot de zich ontwikkelende mens.

En alles is doordrongen van de ecologische, economische en sociale aspecten van het menselijk handelen. Omdat wij trachten om vanuit bewustzijn te handelen en omdat we leraren zijn die zich bezighouden met het aarde-/wereldburger zijn, is duurzame ontwikkeling voor ons vanzelfsprekend.

En omdat het met ons samenhangt leven we het de kinderen voor. Duurzaamheid is geen project of een vak, duurzaamheid is een levenskeuze.

Het gaat er in het onderwijs en de opvoeding om om kinderen zo te begeleiden dat ze autonome, zelfstandig denkende volwassenen worden. Dan kunnen de kinderen van nu straks als jongvolwassenen bewuste keuzes maken. De huidige wereld is zoals wij hem hebben gemaakt. De toekomstige wereld is aan de kinderen.

Omgaan met de aarde en ons dagelijks eten

Wij vinden het belangrijk dat kinderen weten welke processen nodig zijn om in onze dagelijkse behoeftes te voorzien, in dit geval voor ons dagelijks eten, omdat dit voor alle kinderen te begrijpen is

We vinden het belangrijk dat wat we doen te volgen is voor iedereen zonder dat we daar van alles over moeten uitleggen. We kiezen daarom bewust voor onderwerpen die dichtbij de ervarings- en belevingswereld staan.

Kinderen verbinden zich graag met waar wij als leraren ons mee verbinden, bijvoorbeeld met zinvol buitenwerk. Dat maakt de keuze van het wekelijks werken op het land duidelijk: de kinderen krijgen een idee van wat er allemaal nodig is voordat de groente op hun bord ligt. Wat een arbeid daarin zit. Welke factoren een rol spelen bij het kweken van groente (weer, grondsoort, kwaliteit van het zaaigoed, zorg). Wat is aantrekkelijk voor de klant in de winkel, hoe bepaal je de prijs, hoe richt je de winkel in?

Samengevat: respect voor de aarde, de arbeid van de boer en voor de consument.

Het doel van dit project is om bij de kinderen enthousiasme en zin op te wekken om met hun handen en voeten bezig te zijn. Een van de belangrijkste doelen is misschien wel: het zinvol bezig zijn. In onze tegenwoordige tijd zijn veel handelingen onzichtbaar geworden, verscholen achter de muren van allerlei gebouwen en instanties. Kinderen hebben vaak geen weet meer van wat er voor nodig is om bijvoorbeeld schoenen te kunnen dragen of een glas melk te kunnen drinken. Het werk van de boer is voor een deel nog wel zichtbaar en ook navolgbaar.

Een ander belangrijk doel is het trainen van de wil. Het werk is namelijk nooit klaar. De volgende keer moet er weer geoogst, geharkt en onkruid worden gewied. Zo proberen we een tegenwicht te bieden aan de wegwerpcultuur: kapot, niet mooi meer: gooi maar weg. Niet meer leuk: hou er maar mee op.

We hopen de kinderen te laten beleven dat het vreugde schenkt om handelingen te herhalen.

We hebben verder geen vooropgezette leerdoelen, het leren komt voort uit de activiteit. Maar ook uit de intensieve omgang met de kinderen. We weten vaak intuïtief wat een kind nodig heeft op een bepaald moment.

Er wordt heel veel geleerd, geoefend en getraind, zoals

Motoriek: zowel grof als fijn, van het kruien van compost tot het zaaien van worteltjes.

Omgaan met gereedschap.

Rekenen: Wegen van aardappels, wortels, en dergelijke voor de winkel. In elke zaaipotje drie zaadjes, dertig zaaipotjes op een tray. Wie het eerst honderd boontjes heeft geplukt.

Taal: etiketten schrijven voor de potten met inmaak van augurken en jam.

Sociale vaardigheden: samenwerken, zeker bij grotere klussen. Groot helpt klein. Het lopen naar de stadsboerderij.

Zelfstandig werken, zonder hulp van een volwassene. Omgaan met de zorgvragers.

Kennis van de natuur: en passant wordt er heel wat geleerd over de gewassen, de dieren die er leven en de invloed van het weer.

Ecologische stadsboerderij

Wij zijn wekelijks te gast bij de ecologische stadsboerderij, naast tuinderij, ook zorgboerderij. De boerin zorgt voor klussen en gereedschap. Afhankelijk van het aantal begeleiders, stagiaires, vrijwilligers wordt een klus al dan niet begeleid. Veel klussen kunnen kinderen zelfstandig.

In principe werken we altijd buiten. Sinds een jaar is er een wc en stromend water.

De activiteiten bestaan uit alle voorkomende klussen die de boerin op dat moment nodig vindt. Om enkele voorbeelden te noemen: compost kruien, houtsnipper paden aanleggen, onkruid wieden, zaaien, verspenen, uitplanten, oogsten. Maar ook: uien pellen, groente afwegen, snijbonen malen, bloemen bossen, zuurkool maken, etiketten schrijven, schapen verzorgen, composthoop omzetten en zeer favoriet, zwerfvuil opruimen.

Als we op het land zijn verzamelen we ons op een vaste plek. Op een schoolbord staan de klussen, hoeveel kinderen er nodig zijn en wie de klus gaat begeleiden. De jarigen mogen eerst kiezen. En daarna vragen we: wie heeft er zin om..... Kinderen vanaf groep 4 moeten een klusjes kiezen, de jongsten mogen altijd meehelpen. Als alle klusjes zijn verdeeld gaan we aan het werk.

We werken ongeveer drie kwartier. Dan is er even pauze. Meestal hebben we de dag ervoor lekkers gebakken met een aantal kinderen. Na de pauze werken we nog een minuut of twintig, over het algemeen aan dezelfde klus. Als die klaar is dan schuif je aan bij een ander klusje.

Na afloop ruimen we op: vegen, gereedschap schoon weghangen, kratten stapelen enzovoort. Daarna wandelen we naar school. Daar is inmiddels door drie kinderen yoghurt met muesli en fruit (in de zomer) of soep (in de winter) gemaakt.

Wij vinden het belangrijk dat wij ons, als leraren, helemaal verbinden met wat we doen. Zodanig dat de kinderen kunnen meevaren op ons enthousiasme. Daarom proberen we altijd dat te doen wat we zelf als zinvol ervaren. Onze eigen verbinding met het werk op de boerderij is ook een belangrijk middel om tot leren te komen. Jonge kinderen leren vanuit nabootsing en navolging. Als leraar dien je het dus waard te zijn om na te bootsen en te volgen. Of, met een heel ander woord: authentiek te zijn.

Verder hechten we veel waarde aan het kinderen zelf laten ervaren van leer-, les- en ontwikkelingsstof. Via het zelf ervaren kunnen de dingen tot begrip komen. Via het zelf ervaren kan er interesse ontstaan.

Een klein voorbeeld: we rijden veel compost. Een van de kinderen ontdekte dat de compost binnen in de hoop warmer is dan aan de buitenkant. Een ander kind wilde weten hoe dan kan. We zoeken dan iemand die het ons uit kan leggen. Maar alleen als het kind een specifieke vraag heeft.

Hoe vaak gebeurt het niet dat we een 'lesje' geven waar een kind helemaal niet op zit te wachten.

'Kijk juf, wat een mooie rups'. 'Zullen we opzoeken wat voor een vlinder dat wordt?'

'Nee hoor, ik laat hem weer vrij'. Het kind vraagt om samen de schoonheid van de rups te bewonderen en niet om een weetje. En wie weet ziet hij veel later een plaatje van die rups met de bijbehorende vlinder en herkent hem dan: 'Die zag ik ook, toen ik boontjes aan het plukken was.'

We sturen niet in 'leermomenten'. Als ze ontstaan vanuit enthousiasme bij het kind is het goed, maar plezier in het handelen staat wat ons betreft voorop.

De kinderen zijn van zichzelf onderzoekend. Zo hebben we een meisje in de klas dat overal salamanders vindt en een jongen die altijd bijzondere vogels ziet.

We hebben een schoolplein vol natuurlijk materiaal. Soms zoeken kinderen pissebedden of wormen. Of we geven hout door om onze houtkachel te kunnen stoken waarbij kinderen licht en zwaar ervaren. Er zijn ook kinderen die op het land alles in hun mond steken. Eén werd ziek van het teveel aan rauwe sperziebonen. Ook al hadden we al vaak gezegd dat ze er niet teveel van mochten eten, ondervinding was hier de ware leermeester.

Wij zijn ooit met dit project begonnen op het moment dat we onze school startten. De stadsboerderij was net in ontwikkeling en wij hebben gevraagd of we daar één keer per week konden komen werken.

Sinds zeven jaar doen we dat, elke donderdag tussen 11.00 en 13.00 uur.

We overleggen geregeld met de medewerkers van de stadsboerderij waarbij onze insteek is: we zijn hier om voor jullie wat te doen. We willen doen wat zinvol en nodig is. Soms bespreken we specifieke kinderen, met name als er autoriteitsproblemen zijn.

Wij, als leraar, houden rekening in de werkverdeling met de (eigen)aardigheden van de kinderen, dat zien we als onze verantwoordelijkheid. Het moet voor de medewerkers wel leuk blijven!

Onze voorbereiding bestaat eruit dat de kinderen weerbestendige kleding aan hebben en dat we er op tijd zijn. De boerin zorgt voor de klussen en het gereedschap.

In het begin vroeg het overleg wat meer tijd. Nu is de voorbereidingstijd voor ons miniem.

Wij beleven elke keer weer ontzettend veel plezier aan het werken op de stadsboerderij.

We zien de kinderen groeien, zelfstandig worden, genieten. We zien hoe gezond het is om met 'echte dingen' bezig te zijn.

Elke keer weer is er wel een didactische ingeving: het meisje dat de tienstructuur in de rekenperiode maar niet wil doorgronden, gaat - uit zichzelf - honderd boontjes plukken en legt ze in bosjes van tien.

Het meisje dat steeds maar afgeleid is mag zoveel stappen van de tafel weg (en weer terug) als ze knoflookjes heeft gepeld. Ze concentreert zich, telt de tenen, besluit hoe ver ze weg wil, en waar ze ongeveer op de helft terug moet. Zo pelt ze heel veel tenen.

De jongen die zit te stuteren in de klas op zijn stoeltje, rijdt anderhalf uur achter elkaar volle kruiwagens; met rode wangen en een voldane lach op zijn gezicht.

En de kinderen: ze zijn niet altijd enthousiast, sommigen hebben een hekel aan vies worden, sommigen vinden het te warm, te koud, te nat of te zwaar. Velen hebben een jaar nodig om te wennen. Sommige kinderen leven voor het werken op het land, hebben op school en thuis ook moestuintjes ingericht. Er zijn kinderen die ons later terugvertellen dat het toch wel een heel bijzondere tijd was.

De ene keer werken we met heel veel plezier, er wordt veel gezongen en gelachen. De andere keer was het vooral stoer, omdat het zo regende of omdat het zo koud was. Soms is het leuk, omdat er overal plassen liggen waar je eindeloos doorheen kunt stampen. Of het was vooral lekker omdat aardbeien nou eenmaal lekker zijn. Zoveel kinderen, zoveel

meningen.

Wij, de leraren, zijn van mening dat dit project de kinderen gezond maakt. En als je gezond bent, heb je ruimte over om de wereld om je heen ook gezond te maken.

En dat is precies het principe van duurzaamheid: zorg voor jezelf, de ander en voor de aarde.

Auteur: Annemarijke ten Thije, werkzaam op de WerfKlas in Culemborg. www.werfklas.nl

Hoofdstuk 10

Van wens naar werkelijkheid: een stappenplan

10

Na het lezen van dit boek bent u mogelijk voldoende geïnspireerd om zelf aan de slag te gaan. In dit hoofdstuk wordt een mogelijke route voor u uitgewerkt.

Bij de uitwerking is gebruik gemaakt van een stappenplan van Marinus Knoope, die in zijn boek “De creatiespiraal, een natuurlijke weg van wens naar werkelijkheid” een manier uiteenzet om zelf aan de slag te gaan.

Wij leven met de schijnbaar vanzelfsprekende gedachte dat wij onze eigen beslissingen nemen. Dat wij voortdurend onze eigen keuzes maken, daarmee onze werkelijkheid besturen en zodoende, in ieder geval deels, onze eigen toekomst bepalen. Maar is dat eigenlijk wel zo? Nemen wij zelf beslissingen of overkomen onze beslissingen ons?

Door het stappenplan van Marinus Knoope te volgen kunt u van uw wens werkelijkheid maken:

1 Wensen: formuleer uw wens altijd positief. Op welke wijze wilt u duurzame ontwikkeling terug zien in de school?

2 Verbeelden: ontwerp in de eigen fantasie een door uw gewenste werkelijkheid. Maak het beeld zo helder mogelijk. Probeer een voorstelling te maken van de activiteiten die leraren ondernemen en waar de kinderen dan mee bezig zijn.

3 Geloven: er in geloven is één van de voorwaarden waaraan u moet voldoen om uiteindelijk succesvol te zijn. Daarbij is het dus van belang dat u de wensen ook daadwerkelijk reëel acht.

Weten wat u wenst, er een helder beeld van hebben en er in geloven zijn de eerste drie van de in totaal twaalf voorwaarden die nodig zijn om een wens in vervulling te brengen.

4 Uiten: de volgende voorwaarde is dat u met uw wens naar buiten treedt. Wanneer u wilt dat u serieus genomen wordt door de omgeving, moet u wel zelf in geloven. Kom er dus pas mee naar buiten als u er zelf genoeg vertrouwen in heeft.

5 Onderzoeken: u gaat netwerken, op zoek naar ideeën, naar mensen, informatie en zaken die u zouden kunnen helpen.

6 Plannen: we hebben nu een techniek nodig die ons brengt van droom naar werkelijkheid. Van de wereld hoe die zou kunnen zijn, naar de wereld zoals die is. Plannen speelt zich af precies op de grens tussen fantasie en realiteit.

U kunt geen goede planning maken, voordat u onderzoek gedaan heeft. En u kunt het onderzoek niet doen zonder de betrokkenheid van anderen. En deze raken betrokken door uw enthousiaste uitingen.

7 Beslissen: wanneer de vorige stappen goed genomen zijn, groeit u vanzelf naar de beslissing toe.

8 Handelen: U zet alles in. U ontdekt, gebruikt en ontwikkelt de eigen talenten.

9 Volharden: Er zullen tegenslagen komen en u zult moeten volharden. U zou kunnen zeggen dat in deze fase het eigen geloof op de proef wordt gesteld.

Volharden is ja zeggen tegen het werk waaraan u bent begonnen. U kunt moeilijk volharden zonder geloof. Geloven is ja zeggen tegen de eigen wensbeelden. Zoals volharden tegenover geloven staat, zo staat handelen tegenover verbeelden. Handelen is de arbeid die in de materie verzet moet worden. Verbeelden is de arbeid die in de geest moet worden verricht.

Wanneer u de voorafgaande stappen consequent gevolgd heeft, komt er een moment waarop het gewenste gewoon wordt. Dan is er de kunst van het ontvangen.

10 Ontvangen: Voor veel mensen een moeilijke stap. Het begint er al mee dat het moeilijk is om het succes te herkennen. De kunst van het ontvangen is te kunnen genieten, wanneer u krijgt waar u in een eerder stadium zo naar verlangd heeft.

11 Waarderen: Wanneer u uw verlangen naar waardering erkent en er openlijk van kunt genieten, zult merken dat u er steeds meer van krijgt.

12 Ontspannen: Na ontvangen en waarderen is ontspannen de eerstvolgende en laatste stap in het creatieproces. (Drie stappen die samen bijzonder weinig aandacht krijgen in onze westerse cultuur.) Wie geogst en genoten heeft kan langzaam tot rust komen. Deze ontspanning is nodig, ook voor het creëren van nieuwe wensen.

Jaap Meijer

Bron:

De creatiespiraal, een natuurlijke weg van wens naar werkelijkheid, Marinus Knoope, 1998, KIC Nijmegen Nederland.

Hoofdstuk 11

Ter inspiratie

Duurzame ontwikkeling voor de basisschool
Domeinbeschrijving en voorbeeldlessen.
Uitgave: CITO 2007 (artikelnummer: 59395)

Duurzame ontwikkeling is leren vooruitzien
Kernleerplan Leren voor Duurzame Ontwikkeling
Uitgave SLO: september 2007; ISBN 978 90 329 2296 2

Leren voor duurzame ontwikkeling: een praktische leidraad
Uitgave SLO: januari 2009

Toekomst maken door leren voor duurzame ontwikkeling – Didactische leidraad voor
verandering in het basisonderwijs.
Uitgave Leren voor Duurzame Ontwikkeling. 2009

Duurzame PABO en Veldwerk Nederland, Duurzame ontwikkeling op de basisschool,
Praktische en didactische handreikingen, 2008

Praxisbulletin
Themaboek over duurzame ontwikkeling
Nummer 5, jaargang 27. Januari 2010.

Duurzaam organiseren
Vijf strategieën voor het organiseren van duurzame ontwikkeling
Cees Anton de Vries en Christiaan de Vries
Uitgave bureau Leren voor duurzame ontwikkeling
ISBN 978-90-8832-008-8

Als iedereen kiest voor duurzaamheid
Julien Haffmans en Karen Jonkers (red)
Uitgave bureau Leren voor duurzame ontwikkeling:
ISBN 978-90-8832-010-1

Young mentality en duurzaamheid
Praktische handvatten voor het communiceren met jongeren in de NME-sector
Uitgave Programma NME: 2010

Duurzaam opvoeden en ontwikkelen
Marcel van Herpen
2008; ISBN 987 90 441 2338 8

Duurzame ontwikkeling op de basisschool
A.de Hamer en P, Jansen e.a.
Uitgave: Duurzame PABO
Amsterdam, 2008

Internetadressen:
www.duurzamepabo.nl
www.duurzaamheid.kennisnet.nl

Bijlage 1

Vragenlijst voor scholen, die deelnemen aan project:
Duurzame ontwikkeling in vernieuwingscholen.

Eerste deel:

Beschrijving van de eigen schoolpraktijk

1. Hoe willen jullie als school bekend staan. Hoe ziet jullie profiel eruit?
2. Kunnen jullie de eigen kernwaarden expliciteren?
3. Kunnen jullie bij elke kernwaarde aangeven hoe dit er in de praktijk uitziet?
4. (antropologie) Vanuit welke basisbehoeften van kinderen (volwassenen) werken jullie?
5. Hoe worden deze in de praktijk vertaald?
6. Wanneer je kinderen wilt voorbereiden op de toekomst, over welke toekomst heb je het dan?
7. Wat willen jullie kinderen meegeven als school?

Tweede deel: (verhouding tussen DO en andere vakken)

1. Hoe heeft de school duurzame ontwikkeling gedefinieerd?
2. Op welke manier vertaald in het project?
3. Is Do volgens de school een eigen kennis domein, het
4. Wat is de verhouding tussen duurzame ontwikkeling, NME, wereldoriëntatie en burgerschapsvorming?
5. Op welke wijze vertalen jullie de kerndoelen voor wereldoriëntatie, NME en burgerschapsvorming in de praktijk?

Derde deel:

1. Welke acties hebben jullie tot nu toe ondernomen op het gebied van duurzame ontwikkeling?
2. Hoe zou je naar buiten toe te boek willen staan op het gebied van duurzame ontwikkeling?
3. Hebben jullie met de drie aspecten van DO rekening gehouden? Op welke wijze hebben jullie de verwevenheid van die drie factoren geëxpliciteerd in het project?
4. Hoe hebben jullie met de tijdsfactor rekening gehouden?
5. Hoe hebben jullie naar het aspect global/lokaal rekening gehouden.
6. Binnen duurzame ontwikkeling wordt rechtvaardigheid en gelijkheid nagestreefd.
  - Hoe hebben jullie dit begrip gedefinieerd?
  - Op welke wijze hebben jullie dit onderwerp ter sprake gebracht tijdens het project?
  - Als ik in jullie school zou lopen op welke wijze zie ik deze aspecten terug in b.v. het gedrag van kinderen en leerkrachten?
7. Hetzelfde geldt voor natuur en gebruik van natuurlijke bronnen. Wat leven jullie voor en wat zou ik daar van terug kunnen zien binnen de school?
8. Welke leerervaringen willen jullie kinderen op het gebied van duurzame ontwikkeling geborgd zien?
9. Hoe zijn deze geordend over de groepen?
10. Kun je succesverhalen vertellen over gerealiseerde praktijkvoorbeelden?
11. Welke zullen we eens met een loep bekijken, verbeelden en beschrijven?

Bijlage 2

Beschrijvingslijst Uit: "Duurzame ontwikkeling is leren vooruitzien".

Definitie

De term Duurzame Ontwikkeling staat officieel voor "een ontwikkeling waarin tegemoet wordt gekomen aan de behoeften van de huidige generaties zonder de mogelijkheden weg te nemen dat toekomstige generaties in hun behoeften kunnen voorzien".

Daar worden drie belangrijke begrippen bij vermeld: het gaat om mensen (people), om milieu en (grenzen van) de aarde (planet) en om economie en welvaart (profit), afgekort de drie P's.

Duurzaamheid in een ontwikkeling ontstaat wanneer er een balans groeit tussen ecologische, economische en sociale gevolgen van het menselijk handelen. Voor leerlingen gaat het vooral om de verbinding met de directe wereld om hen heen, waarin zij leven, leren, werken en met elkaar omgaan: hun leefwereld. De leefwereld van leerlingen bestaat uit de school(omgeving), de thuisomgeving en de vrije tijdgeving.

Die leefwereld omvat alles wat deel uitmaakt van de omgeving van mensen. In die omgevingen gaat het zowel om natuur (flora, fauna, gesteente, weer en klimaat, kringlopen - *planet*) als om (materiële) cultuur, dat wil zeggen alles waar door mensen waarde aan is toegevoegd (gebouwen, infrastructuur, akkers, weilanden, bos - *profit*). En in die relatie tussen mens en leefwereld draait het om de omgeving die allerlei betekenissen heeft voor de mens en om mensen die ingrijpen in de omgeving. En uiteraard ook om de mensen zelf (*people*). Het beheren van die leefwereld vereist de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen en rechtvaardig te handelen.

1. Onderwerp/thema	Motivatie
2. Leerdoelen	
3. Leeractiviteiten	Met welke activiteiten werd verondersteld dat de doelen gehaald kunnen worden? <ul style="list-style-type: none"> - Inrichting van de werkruimte - Startactiviteit - Opbouw - Afsluiting
4. Didactiek	Welke didactiek is gekozen? Waarom en met welke doelen? Is er sprake van onderzoeksactiviteiten? Ontwerp les, werksituatie enz. Samenwerken: wanneer, en waarom?
5. Leermiddelen	Gebruikte bronnen/materialen
6. Organisatie van het project	Tijd voor de voorbereiding Planning van de uitvoering
7. Beoordeling van het project	Leerkrachten Kinderen

